

AHMED-İ RIDVÂN

Doç. Dr. İSMAİL ÜNVER

Klasik edebiyatımız, adını hiç duymadığımız, bazen de bilmem kaçınıcı sınıf bir yazar diyerek bir yana bıraktığımız sayısız isimlerle doludur. Yazarı belli olmayan ya da yazarı hakkında etraflı bilgi edinilemeyen eserler de az değildir. Bu durumdaki yazarlar ve eserler üzerinde çalışmalar yapmak edebiyat tarihimize çeşitli yönlerden ışık tutabilir. Anadolu'da yedi yüzyıllık bir dönemi içine alan klasik edebiyatımızın birçok yazarı ve eseri yeterince tanınmamaktadır. Kaynaklarda adları geçtiği halde bugün bilinmeyen yazarlar kimlerdir? Yine bu kaynaklarda adlarını okuduğumuz, ancak kütüphanelerde bulamadığımız eserler hangileridir, bilemiyoruz. Bu yüzden konu üzerinde araştırma yapanların elinde bir "kayıplar listesi" bulunmasının, çalışmaları daha verimli kılacağı son derece açıktır.

Öte yandan, bütün çalışmaları klasik edebiyatın önde gelen kişileri üzerinde yoğunlaştırmak yerine, bu edebiyatın yeterince tanınmayan yönleri üzerindeki çalışmalara öncelik vermek, Türk dili, Türk tarihi ve Türk toplum yaşayışıyla ilgili yeni bilgi ve belgeler ortaya çıkaracaktır.

Bu inançla, aşağıdaki yazımızda XV-XVI. yüzyıllarda yaşayıp da yeterince tanınmamış bir şairi ve eserlerini tanıtmaya çalışacağız.

A h m e d - i R ı d v â n, kaynaklardan edinilen ve eserlerinin incelenmesinden ortaya çıkan bilgilere göre XV. yüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, önemli görevlerde bulunmuş, geride 27.000 beyit tutan altı mesnevi ile büyük bir divan bırakmıştır. Son otuz yıl içinde Agâh Sırrı Levend'in şairin üç eserini tanıtan yazıları dışında¹, kaynakların verdikleri çelişkili bilgilerle yetiniliyordu. Levend, aynı dönem şairlerinden Hayâtî'nin iki eserini tanıtarak², bunların Rıdvân'ın eserleriyle benzerliklerini de ortaya koymuştur.

Doktora çalışmamız sırasında Ahmed-i Rıdvân'ın ve Hayâtî'nin *İskender-nâmelerini* geniş bir biçimde incelemiştik³. Gerek bu

¹ Levend, Ahmed Rıdvân'ın *İskender-nâmesi* (Türk Dili = TD, S. 3, 1951); Ahmed Rıdvân'ın *Leylâ vü Mecnûnu* (TD, S. 7, 1952); Ahmed Rıdvân'ın *Husrev ü Şirîn'i* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten = TDAY., 1966).

² Levend, *Hayatî'nin İskender-nâmesi* (TD, S. 4, 1952); Ahmed Rıdvân'ın *Husrev ü Şirîn'i* (TDAY., 1966).

³ Ünver, *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler*, DTCF., basılmamış doktora tezi (1975) no. 205 (= Ünver, *İskender-nâmeler*).

incelememizin sonucu, gerekse iki şairle ilgili araştırmalarımız⁴, Ahmed-i Rıdvân'ın hayatı ve eserleri hakkında yeni bilgiler ortaya koymuştur. Aşağıda bu bilgileri sunmaya çalışacağız.

Ahmed-i Rıdvân'ın hayatı

Ahmed-i Rıdvân'ın "Tütünsüz" veya "Bî-duhân" sanıyla anıldığı, son yıllarını Edirne'de geçirdiği, ünlü bir sancakbeyi olduğu ve şairliğiyle tanındığı, tezkirelerin verdiği yetersiz bilgilerden anlaşılmaktadır. Şair hakkındaki araştırmalarımız ve eserlerinden elde ettiğimiz bilgiler, bugüne kadar bilinenleri aşmış olmakla birlikte, onun hayatının tam olarak aydınlandığını söylemek güçtür.

O, H. 907/M. 1502'de tamamladığı *Husrev ü Şîrin* baş tarafında gençlik yıllarının geçip gittiğini, bugün yaşlı bir kişi olarak gençlere öğüt verebileceğini bildirmektedir⁵. Ancak *İskender-nâmesinin* "Osmanlı tarihi" bölümünde ve *Divanında* Moton kalesine sancak diktiğini bildirdiğine göre⁶, Moton alındığında (H. 906/M. 1500), şair bir köşeye çekilecek kadar yaşlı ve güçsüz değildir. Yine *Husrev ü Şîrin*deki:

Velî bir dağı düşdi cânâ guşşa
Kim almışdı gönülde ba'zî hışşa
Ki zirâ 'ömr-i fâninün nişâtı
Çile irincedür 'ayş u nişâtı⁷

beyitleri, bu tarihlerde Rıdvân'ın kırk yaşının üstünde bulunduğunu düşündürüyor.

Tezkireler onun Edirne'de yerleştiğini bildiriyorlarsa da, memleketi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak şairin Hadım Ali Paşa için yazdığı bir kasidede:

Rây-ı münîre rûşen olsun ki bu fakîre
Çokdan şıla olupdur vâcib çü hacc u erkân

⁴ Ünver, *Ahmed-i Rıdvân Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti*, basılmamış doçentlik tezi (1982) (= Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*).

⁵ Rıdvân, *Husrev ü Şîrin*, Berlin Staatsbibliothek, Mss. Or. Minutoli 26 (= Rıdvân HŞ.), yk. 6 a.

⁶ Ünver, Ahmed Rıdvân'ın İskender-nâmesindeki Osmanlı Tarihi (Nusret-nâme-i Osmân) Bölümü (Türkoloji D., C. VIII, 1979) (= Ünver, Rıdvân'ın Osmanlı Tarihi); *Divan*, TDK. Ktp., B. 32, yk. 325 a-325 b.

⁷ Rıdvân, HŞ., yk. 12 a.

Eylerse mihr-i cûdın bu zerreye ‘inâyet
 Derdine derdmendûñ luñfin kılursa dermân
 Ohri’yi yâ mişâlin ‘arz eyleyüb fakîre
 Cûduñ nesimiyile cûş ide bañr-ı ihsân⁸

beyitleriyle, kendisi için sılaya gitmenin hac görevi kadar gerekli hale geldiğini söylemesi ve Ohri ya da benzeri bir yerin sancakbeyliğini istemesi; ayrıca aşağıda sözünü edeceğimiz vakfiyesinde baba adının “‘A b d u l l a h” olarak kaydedilmesi, onun devşirme olduğunu gösterir.

H. 888/M. 1483 yılında düzenlenen vakfiyesinde adı A h m e d B e g olarak geçen R i d v â n’ın baba adı da “‘A b d u l l a h” olarak anılmıştır. Soy ve ailesi hakkında başka bilgi edinemediğimiz şairin defterdar olduğunu, Dimetoka’daki Ahmed Fakihlü (öbür adı Eceköy) köyünü evlatlık vakfi yaptığını, aynı vakfiyeden öğreniyoruz⁹. Bu köyün A h m e d B e g’e II. B a y e z i d tarafından mülk olarak verildiği, durumun H. 890/M. 1485 yılından başlayarak tapu defterine tescil edildiği: “Mülk-i Ahmed Beg defter-dâr-ı köhne. Pâdişâhumuz Sulţân Bâyezid Han mülkliğe virmiş hâliyâ mülkiyet üzre taşarruf olunur ammâ berâtı görülmedi. Kâr-ı Ahmed Fakih nâm-ı diğer Ece” kaydından anlaşılmalıdır¹⁰.

Öte yandan H. 888/M. 1483 tarihli vakfiyesinde defterdar olduğu bildirilen A h m e d B e g’in, iki yıl sonraki tapu kaydında “eski defterdar” olarak anılmış olması, onun bu görevden ayrıldığını veya azledildiğini gösterir. Şairin A h m e d P a ş a’ya nazire olarak yazdığı “Kerem” kasidesinde:

Ben günâh itdüm ise nola günâhum ‘afv it
 Başdan ayağa günâh oldısa kıl kanı kerem

beytiyle II. B a y e z i d’den özür dilediğine ve:

Kâyilem himmetüñ ile ki olam bir segbân
 Çünkü bârân ile fer bula gülistân-ı kerem¹¹

⁸ Ridvân, *Divan*, bk. 332 a ve 331 b’nin kenarında.

⁹ M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İst. Ün. Ed. F., İstanbul 1952 (= Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*), Vakfiyeler, s. 280-283.

¹⁰ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 390; Gökbilgin burada: “ki 889’da Başdefterdar olduğu Sicill’de bildirilen Feylesof-zâde Ahmed Çelebi ile aynı şahıs bulunması muhtemeldir” diyor. Araştırmalarımız sırasında bu tahmini doğrulayacak bir belgeye rastlayamadık.

¹¹ Ridvân, *Divan*, bk. 69 a-71 a.

beytiyle de Padişah'tan iş istediğine bakılırsa, bir hatası yüzünden defterdarlıktan azledildiği düşünülebilir.

Rıdvân'ı daha sonraki yıllarda sancakbeyi olarak görüyoruz. Başta Sehî¹² olmak üzere Latîfi¹³, Hasan Çelebi¹⁴ ve Abdurrahmân-ı Hibrî¹⁵ onun sancakbeyi olduğunu bildirirler. Şemseddin Sâmî¹⁶ ve Mehmed Süreyyâ¹⁷ da yukarıdakilere uyarak aynı bilgileri verirler. Ancak bu kaynaklar, şairin görev yaptığı yerleri bildirmezler.

Ahmed-i Rıdvân'ı sancakbeyi olarak II. Bayezid'in Moton seferinde görüyoruz. Şair Moton'un alınışında gösterdiği yararlıkları *İskender-nâmesinde* iki kez anıyor. İlkinde:

Kulları sa'ý eylediler bîş ü kem
Muşun'a dikdi velî Rıdvân 'alem¹⁸

ikincide ise:

Yidi yoldaş ƙal'aya çıkdum revân
Eyledüm kâfirlerüñ ƙanın revân

Sa'ý idüp ol yolda çekdüm çoğ elem
'Âkıbet burc üstine dikedüm 'alem

Gördiler sancağum anda âşikâr
Leşkerüñ halkı şîğâr ile kibâr

.....

Gör hasûdı nicesi itdi hâsed
Ƙıldı Şâh'a remz idüp ilƙâ-i bed

Ahmed-i Rıdvân'ı çün ğamz eyledi
Ƙal'aya destûrsuz çıkdı didi

¹² Sehî, *Heşt-behişt*, İstanbul 1325 (= Sehî, Hb.), s. 36.

¹³ Latîfi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, İstanbul 1314 (= Latîfi, Tş.), s. 88.

¹⁴ Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, İ. Kutluk, TTK., Ankara 1978, C. I (= Hasan Çelebi, Tş.), s. 149.

¹⁵ 'Abdurrahmân-ı Hibrî, *Enisü'l-müsâmirîn fi Târthi Edirne*, DTCF. Ktp., İ. Saib I/5200 (= Hibrî, Em.), yk. 69 b.

¹⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'câm*, İstanbul 1306, C. I (= Ş. Sâmî, Ka.), s. 799.

¹⁷ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1308, C. I (= M. Süreyyâ, SO.), s. 198.

¹⁸ Rıdvân, *İskender-nâme*, DTCF. Ktp., M. Çon B. 20 (= Rıdvân, İ.), yk. 14 b.

Anuñ için habbe in'âm olmadı
Şâd olup Rıdvân murâdın bulmadı ¹⁹

diyerek dile getiriyor. Şair bu olayı *Divanı*ndaki bir gazelinde de şöyle anlatır:

.....
Muşun oldu mütûn ehl-i cihâda
Ki her bir burcı oldu şanki şahrâ
Kuş uçmaz yirden uçdı geçdi gâzî
Guzâtuñ pâdişâhı eyler temâşa
Çıkardı evvelâ sancağı Rıdvân
Anı Hâk eylesün cennetde irzâ
.....
Bunu Şeh gördi oldu şâd u hurrem
Didi "el-ğamdü li'llâhi te'âlâ" ²⁰

Rıdvân, Moton kalesine kendi sancağını diktiğine göre, H. 906/ M. 1500 yılında sancakbeyidir. Ancak, nerede sancakbeyi olduğu bilinmemektedir. İ. H. Uzunçarşılı Sinoplu Safâ'î'ye dayanarak, Anadolu beylerbeyi Dâmâd Sinân Paşa kuvvetlerinin kaleye girdiklerini bildiriyor ²¹. Öyleyse, bu tarihte Rıdvân Anadolu'da sancakbeyidir.

Öte yandan aynı sefere katılan Lâmi'î Çelebi (öl. H. 938/ M. 1531-32) olayı şöyle anlatır: "... Bî-icâzet-i sultânî hemân bu ilhâm-ı Rabbânî ile vakt-i 'aşr idi ki râyât-ı fetû u naşrı yürüdüp kal'a üzerine depindiler... ve'l-hâşıl burc u bârû üstine müsliminden on on biş bi-kem ü biş kimse hurûc itmemişdi ki küffârûñ cem'î müteferriğ ve zehreleri mütemezziğ düşdi" ²². Lâmi'î'nin bu sözleriyle Rıdvân'ın anlattıkları arasında büyük bir yakınlık bulunmaktadır ²³.

Rıdvân'ın sancakbeyi olarak Anadolu'nun değişik yerlerinde görev yaptığı *Divanı*ndaki bazı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Şair, bir kasidesinde eski dostları olarak andığı Ali, Mustafa ve Yahyâ paşaların kendisine

¹⁹ Ünver, Rıdvân'ın Osmanlı Tarihi, s. 378-379.

²⁰ Rıdvân, *Divan*, yk. 325 a-325 b.

²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK., Ankara 1975 (3. bs.) (= Uzunçarşılı, OT.), C. II, s. 219.

²² Lâmi'î, *Şevhidü'n-nübüvve* Tercümesi, İstanbul 1257, cüz'-i şâmin, s. 42.

²³ Uzunçarşılı, OT., C. II, s. 219'da yazarın Sinoplu Safâ'î'ye dayanarak: "Sultân Bâyezîd şiddetli hücum emri verdiğiinden" demesi Lâmi'î ve Rıdvân'ın anlattıklarıyla çelişiyor.

yakınlık göstermediklerini bildirerek padişah II. Bayezid'e şöyle dert yanıyor:

Kadîmi döstlarumdan kime kılam feryâd
 Kim itmedi birisi hâtır-ı hazînüm şâd
 Unutdı haqq-ı kadîmi meger 'Alî Paşa
 Anuñçün eylemedi eski haqq-ı nânı yâd
 Fakîrûñ uhrevî kardaşı Mustafâ Paşa
 Olar da virmedi bir dem bu nâ-murâda murâd
 Huşûşiyile ki paşa-yı kâm-bîn Yahyâ
 Anuñla dağı çoğ idi kadîmi haqq-ı vidâd
 Kamusı añmadılar bu fakîri şâdiyile
 Meger ki gitdi maħabbet tütuldı râh-ı reşâd

 Faķire Ķaraħişâr'uñ livâsı evvelde
 Olinmiş idi 'ağ bulmuş idi dîde güşâd
 TeraĶkiyile Ħamîd olmuş idi sancağum
 Çü Şeh'den itmiş idüm himmetini istimdâd
 Varup murâd ile andan Teke vilâyetine
 Bu çâker olmuş idüm ol maħalde hâş-ı 'ibâd
 Ħuzûr-ı kalb ile andan varup Ķaraman'a
 Bu bendesini kabûl itmiş idi ol Şeh-zâd
 Livâ-yı AnĶara olmuşdı ba'cdehû câhum
 Du'â-yı devlet iderdüm sürûr ile dil-şâd ²⁴

Bu kasideden anlaşıldığına göre Rıdvân, 1501 ve 1506 yıllarında iki kez sadrazam olan Hadım Ali Paşa; 1498'de Rumeli Beylerbeyi, 1501'de vezir ve 1511'de sadrazam olan Koca Mustafa Paşa ile Rumeli Beylerbeyi ve Bosna Sancakbeyi olan Yahya Paşa'nın yakın arkadaşlarıdır. Bunlardan Koca Mustafa Paşa, şairin "uhrevî kardaşı"dır²⁵. Ancak şair bunlardan beklediği ilgiyi göremediğinden yakınmakta, hatta onları kıskanmaktadır. Yine bu kasideden, şairin

²⁴ Rıdvân, *Divan*, yk. 346 b-347 b.

²⁵ Rıdvân, *Divan*, yk. 82 b-83 a'daki bir kıt'ada, Mustafâ Paşa için "vezir-i Şeh" denilmiştir.

sırasıyla Karahisar, Hamid ²⁶, Teke, Karaman ve Ankara sancakbeyliklerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Karaman'da şehzadeden kabul gördüğünü de bildiriyor ki, bu tarihlerde Şehzade Şehinşeh (öl. 1511) Karaman valisidir ²⁷. Kasidesinin devamında, padişahın yardımlarını dileyen şair, sözlerini dua ile bitirir.

Ahmed-i Rıdvân'ın II. Bayezid için yazdığı kasidelerin çoğunda bu türlü dileklere rastlıyoruz. H. 907/M. 1502 yılı baharında tamamladığı *Husrev ü Şîrinin* sonundaki sunuş kasidesindeki:

.....
 Şemme-i lütfuñ yitişdür bendeye kim bu nañif
 Güşe-i ğurbetde almışdur za'if ü bî-nevâl
 'Ömri vardı başa eyyâmı yitişdi ğâyete
 Ğussa-i devrân elinden gönli lîkin pür melâl
 Rûmili'nde olunursa bendeye sanca 'aâ
 İrişe gönli murâda bula şâdî-i vişâl

Gerçi yoğ idi liyâat bendede elâfuña
 Dâ'imâ cûduñ virüpdür bendeye maşûd u bâl
 Umaram bu def 'a da gönlüm bulup maşûdını
 Bendenüñ Şeh devletinde bula noşânı kemâl ²⁸.

beyitlerinden şairin, padişahın önceki lütuflarına ek olarak Rumeli'de bir sancak istediği anlaşılmaktadır. Yine aynı kasidedeki:

Bendeye ol memleketde lütf olunmuşdur mekân
 Ârzûsı Rûmili'dür andadur fikr ü hayâl

beytinde ise, yukarıda sözünü ettiğimiz tapu kayıtlarındaki Ahmed Fakihlü (Ece) Köyünün anlatılmak istediği sonucu çıkıyor.

Bütün bu yakarılarına karşılık, şairin Padişahın istediğini alıp alamadığını bilemiyoruz. *Divanında* kimin için yazdığı belli olmayan bir kasidede, zamanın vezirine:

.....

²⁶ Rıdvân, *Divan* (yk. 72 b-76 a)da biri mesnevi, öbürü de kaside olmak üzere iki şiirle Antalya'yı anlatmaktadır (bu şiirler için bk. Ünver, TD, S. 386, 1984).

²⁷ Uzunçarşılı, OT. C. II, s. 237-238.

²⁸ Rıdvân, HŞ., yk. 233 a; aynı kaside *Divanda* da (yk. 332 b-333 a kenarında) bulunmaktadır.

Düstûr-ı hümâ-rif'ate aĥvâlini kâşır
Bu şûret ile kaşdı bu kim eyleye inhâ

Peydâ vü nihânum çü benüm tapuña ma'lûm
Akrânım içinde neyiçün ben kalam ednâ

Deh sâle yakındur ki cüdâ bendelerüñden
Bu gûşe-i ğurbetde menem 'âciz ü tenhâ

Ol bendelerüñ ĥarcıyile ĥarcı faķırüñ
Bu kemterüñe virdi bu ğün kılllet-i dünyâ

Ķalmanı bu sancaĝa geleden şütür ester
Bâr ile ĥamr taşımadan gördiler îzâ

Hâşşî Ķaracaĝa ğimiş evvel bu livânüñ
Anuñla kılmış ümerâ 'âdetin icrâ

Bu ĥâlet-i 'aciz ile cenâb-ı keremüñden
Şimdi bu faķîr eyledüĝi fikr (ü) temennâ

Budur ki ya Ohri ola yâ ĥod bedel-i nîk
Bu çâker içün şarf olına himmet-i 'ulyâ

Bulunmaya ĝülzâr-ı şenân içre ĥoş-elĥân
Bu Aĥmed-i Rıdvân bigi bir bûlbül-i ĝüyâ ²⁹

diyerek, önce akranından geride kaldığından yakınıyor. Sonra da on yıldır görev yaptığı yerden şikâyetle, Ohri sancaĝının kendisine verilmesi için Paşa'nın yardımını istiyor. Şairin memnun olmadığı görev yeri neresidir? Bunu bilemiyoruz. Ancak onun: "Bu livânın hâşşî eskiden Ķaracaĝa'mış, beyler âdetlerini onunla (onun geliriyle) yerine getirirlermiş" demesinden, sancakbeyi olduğu yerin Karacadaĝ'a yakın olduğu düşünülebilir. Anadolu'da ve Rumeli'de aynı adı taşıyan iki *Ķaracadaĝ*'dan hangisinden söz edildiğini kestirmek güçtür. Ama şair, Ohri sancaĝını istediğine göre, son görevinin Rumeli'de ve Karacadaĝ'ın ise, o zamanlar Filibe'ye baĝlı olan kasaba olduğu ihtiyat kaydıyla söylenebilir. Şairin *Divanı*ndaki bir gazelde:

Sultân-ı cihân-taĥt (u) şehinşâh-ı cevân-baĥt
Âsûde bu ĝün 'adliyle kişver-i Yûnân ³⁰

²⁹ Rıdvân, *Divan*, yk. 348 a-348 b.

³⁰ Rıdvân, *Divan*, yk. 362 a.

demesi de, bu tahmini destekleyecek durumdadır. Ancak, şairin asıl isteği olan Ohri sancağının kendisine verildiği konusunda bilgi bulunmamaktadır.

II. Bayezid'in son yıllarında, Şehzade Selim ile Şehzade Ahmed arasındaki taht mücadelesinde Padişah ve birçok ileri gelenler gibi Rıdvân'ın da Şehzade Ahmed'i tuttuğu, *Heft-peyker* adlı mesnevisini Şehzade Ahmed adına yazmasından anlaşılmaktadır. Sonucun böyle olmaması, Rıdvân'ın durumunu ne ölçüde etkilemiştir, bilemiyoruz. Bununla birlikte, şairin *Divanı*nda Yavuz Sultan Selim'i öven şiirleri vardır. Ayrıca kendisine II. Bayezid tarafından verilen köyün, Selim zamanında (H. 925/M. 1519 yılında) da "Tütünsüz Ahmed Beg" adına yazıldığına bakılırsa³¹, Rıdvân'ın bu durumdan fazla etkilenmediği söylenebilir.

Şair, Yavuz Sultan Selim için yazdığı iki kasideden ilkinde:

.....
 Dûr itme fakîrûñ nazaruñdan ki sezâdur
 Firdevs-i sarâyûnda çü derbân ola Rıdvân
 İy şâh-ı cevân-baht u cihan-taht u felek-cây
 Bu bende-i pîrûñ dilini kıлма perîşân³²

diyerek, ikincide ise:

.....
 Ol sâye-i İlâhî Sulţân Selim Şâh'ı
 Kim vaşf ide kemâhî cem^c olsa hep efâzıl

İy şehriyâr-ı  alem muhtâr-ı âl-i Âdem
 Muħliş kuluña bir dem luţf eyleyüp nazâr kıł
 Kupuñ  olu ni amdur her sâyile ne amdur
 Ya ben kula ne ğamdur kim böyle kıala  atıl

(silik...) Rıdvân bî-ser ü pâ
 (Ma^c)zül kıala hâşâ  uzletde şöyle ħâmil³³

³¹ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 390.

³² Rıdvân, *Divan*, yk. 327 b-328 a kenarlarında.

³³ Rıdvân, *Divan*, yk. 328 b-329 b kenarlarında.

beyitleriyle Padişaha yakarıyor. Bu beyitlerden Rıdvân'ın, Yavuz zamanında, hiç olmazsa bir süre açığa alındığını anlamaktayız.

Şairimizin Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki yaşayışı ve görevleri hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak yukarıda adı geçen Ahmed Fakihlü (Ece) Köyü'nün, bu padişah devrinde de (H. 935/M. 1528-29) "Tütünsüz Ahmed Beg" adına yazıldığını göz önünde tutarak, onun bu dönemde de bütünüyle yoksun bırakılmadığını söyleyebiliriz³⁴.

Öte yandan, Edirneli Sehî'nin onu "Pâdişâh sancığın çeker pek ağır dirliklü beg idi"³⁵, Latîfî'nin: "Ümerâdandır"³⁶ ve Hasan Çelebi'nin: "Ümerâ-i pür-^cunvândan"³⁷ diyerek anmaları, özellikle Kanunî döneminde yazılmış ilk ikisinin Rıdvân'a değer vermiş olmaları, Yavuz zamanında açığa alınmış olsa bile, Kanunî döneminde Rıdvân'ın yeniden sancakbeyi olduğunu gösterir.

Yine bu tezkirelerde ve Abdurrahmân-ı Hibri'nin eserinde³⁸ Rıdvân'ın Edirne'de yerleştiği bildirilmektedir. Bu bilgiler ışığında şairin, son yıllarını Edirne'de geçirdiğini söyleyebiliriz.

Ahmed-i Rıdvân'ın ölüm yılı hakkında da kesin bir tarih yoktur. Ancak bazı kayıtlara dayanarak onun ölüm tarihi hakkında geniş bir tahminde bulunabiliriz: Yukarıda geçen tapu kaydından H. 935/M. 1528-29 yılında sağ olduğu anlaşılmaktadır. Eserini H. 945/M. 1538-39 yılında tamamlayan Sehî ise, şairi rahmetle anmaktadır³⁹. Buradan Rıdvân'ın 1528-29 ile 1538-39 yılları arasında öldüğü sonucuna varıyoruz. Eserini H. 953/M. 1546 yılında tamamlayan Latîfî'nin: "Bu devrde fevt oldı"⁴⁰ deyişi de bu düşüncüyü doğrulamaktadır. *Hasan Çelebi Tezkiresinde*⁴¹, *Mecelletü'n-nisâbda*⁴² ve *Sicill-i Osmânîde*⁴³ de Rıdvân'ın Kanunî döneminde öldüğü bildirilmiştir.

³⁴ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 390.

³⁵ Sehî, Hb., s. 36.

³⁶ Latîfî, Tş., s. 88.

³⁷ Hasan Çelebi, Tş. C. I, s. 149.

³⁸ Hibri, Em., yk. 69 b.

³⁹ Sehî, Hb., s. 36.

⁴⁰ Latîfî, Tş., s. 88.

⁴¹ Hasan Çelebi, Tş., C. I, s. 149.

⁴² Müstakimzâde Süleymân Sadüddin, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Halet Ef. 628, yk. 232 a.

⁴³ M. Süreyyâ, SO., C. I, s. 198.

Yukarıda gösterdiğimiz bütün yakınmalarına rağmen, şairin sıkıntılar içinde yaşadığını söyleyemeyiz. Daha H. 888/M. 1483 yılında düzenlenen vakfiyesindeki şahitler arasında sadrazamlardan İshak Paşa, ondan sonra sadrazam olan Davud Paşa; bilginlerden Fenârîzâde Ahmed Çelebi, Muslihüddîn-i Kestelî, Hacı Hasanzâde Muhyiddîn Efendi gibi o dönemin önde gelen kişileri bulunan⁴⁴; Sadrazam Hadım Ali Paşa ve Koca Mustafa Paşa ile dostluk ve ahiret kardeşliği gibi ilişkileri bulunan Rıdvân'ın yoksulluk içinde yaşadığı düşünülemez. Onun yakınmalarını maddî sıkıntılarla değil, akranından geri kalmanın verdiği eziklikle açıklamak, daha yerinde olacaktır.

Nitekim eserini H. 1046/M. 1636 yılında tamamlayan Hıbrî, Ahmed-i Rıdvân'ın Edirne'de Ağaçpazarı semtinde medresesi ve türbesi bulunduğunu bildiriyor⁴⁵. Şeyhî Mehmed Efendi, Edirne'deki "Bî-duhân Ahmed Beg" medresesine H. 1065/M. 1655, H. 1084/M. 1673 ve H. 1105/M. 1693 yıllarında yapılan üç atamadan söz eder ki, medresenin bu yıllarda öğretime açık olduğu anlaşılıyor⁴⁶. O. Nuri Peremeci ise: "Ağaçpazarında mezarlığı ve türbesi varmış"⁴⁷ diyor.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Ahmed-i Rıdvân muhtemelen Ohri'de ya da o çevrede doğmuş, devşirme olarak alınıp yetiştirilmiş, XV. yüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, bir ara defterdarlık yapmış, sonra da Anadolu'da ve Rumeli'de değişik yerlerde sancakbeyliği görevinde bulunmuştur. Dimetoka yakınlarındaki Ahmed Fakihlü (Ece) Köyü kendisine II. Bayezid tarafından mülk olarak verilen şair, hayatının son yıllarını Edirne'de geçirmiştir. Elde bulunan altı mesneviden beşini II. Bayezid adına yazan şairin, *Divanını* da bu padişah adına düzenlediği, Yavuz Sultan Selimle ilgili şiirlerinin sayfa kenarına sonradan değişik bir yazıyla yazılmış olmasından anlaşılmaktadır. Bütün yakınmalarına rağmen, Edirne'de medrese, tekke ve türbe yaptıracak maddî güce sahip olduğu görülen şair, "Tütünsüz" ya da

⁴⁴ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası* (Vakfiyeler) s. 283.

⁴⁵ Hıbrî, Em., yk. 16 a ve 69 b.

⁴⁶ Şeyhî Mehmed Ef., *Vakâyi'ü'l-fuzalâ*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla 940, C. II, yk. 101 a, 126 a ve 270 b.

⁴⁷ O. Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s. 115 ve 177-178 (burada Rıdvân mahlası Hıbrî'ye uyularak Rıdvânî biçiminde yanlış verilmiştir. Ayrıca yazar, Rıdvân'ın II. Murad ve Fatih zamanlarında yaşadığı tahmininde bulunuyor ki, biz bunun yanlış olduğuna inanıyoruz).

“Bî-duhân” sanıyla anılmış olup, 1528-1539 yılları arasında Edirne’de ölmüştür.

Rıdvân-Hayâtî karışıklığının çözümüne doğru

A h m e d - i R ı d v â n ’ın eserleri hakkındaki ilk bilgiyi S e h î: “Hâmse-i Nizâmî’yi Türkiye terceme itmişdür” cümlesiyle verir⁴⁸. Aynı sözleri H ı b r î de tekrarlar⁴⁹. Yukarıda da değindiğimiz gibi R ı d v â n ’ın eserlerinden üç mesnevi A . S . L e v e n d tarafından tanıtılmıştır⁵⁰. Aynı yazar, H a y â t î adlı şairin *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn* adlı mesnevilerini de tanıtarak⁵¹, bu eserlerle R ı d v â n ’ın aynı adı taşıyan mesnevileri arasında “intihal” derecesine varan bir benzerlik bulunduğunu bildirmişti.

Manzum İskender-nâmeler üzerine hazırladığımız doktora tezinde, R ı d v â n ve H a y â t î ’nin *İskender-nâmelerini* dikkatle ve oldukça geniş bir biçimde inceleyerek, R ı d v â n lehine önemli deliller elde etmiştik⁵².

Bu çalışmalarla, R ı d v â n ’ın *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinin başında:

Sözi fark eyleyübenin girişdüm
Şeh için sa’y idüp muhkem dürişdüm
Didüm evvel *Sikender-nâmesini*
Tamâm itdüm anuñ hengâmesini
İkinci *Leyli vü Mecnûn* maķâlin
Beyân itdüm ser-â-ser kıl ü kâlin
Bu def’a *Husrev ü Şîrîn* diyeyin
Ne deñlü telh isem şîrîn diyeyin⁵³

diyerek adını saydığı üç mesnevi ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, ne R ı d v â n ’la H a y â t î ’nin *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn* mesnevilerinde “intihal” derecesine varan benzerlik açıklanabilmiş, ne de R ı d v â n ’la aynı yıllarda Edirne’de bulunmuş olan S e h î ’nin sözleri değerlendirilebilmiştir. Biz aşağıda bu iki noktayı aydınlatmaya çalışacağız.

⁴⁸ Sehî, Hb., s. 36.

⁴⁹ Hıbrî, Em., bk. 69 b.

⁵⁰ Levend, Ahmed Rıdvân’ın *İskender-nâmesi* (TD., S. 3, 1951); Ahmed Rıdvân’ın *Leylâ vü Mecnûnu* (TD., S. 7, 1952), yazar şairin bu eserini “*Arap Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, Ankara 1959 (= *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*)” adlı kitabında yeniden ele almıştır; Ahmed Rıdvân’ın *Husrev ü Şîrîn*’i (TDAY., 1966).

⁵¹ Levend, Hayâtî’nin *İskender-nâmesi* (TD., S. 4, 1952).

⁵² Ünver, *İskender-nâmeler*, s. 341-346.

⁵³ Rıdvân, HŞ., bk. 10 a-10 b.

Ahmed-i Ridvân hakkında elde ettiğimiz bilgileri yukarıda vermiştik. Buna karşılık Hayâtî hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Bu kişi hakkında bildiklerimiz, A. S. Levend'in ele geçirip tanıttığı eksik *Hamse* nüshasının⁵⁴ incelenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu nüshada *Mahzenü'l-esrâr*, *Heft-peyker*, *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrin* olmak üzere dört mesnevi bulunmaktadır. Mesnevilerde şairin mahlası "Hayâtî" olarak geçmektedir. Yalnız *İskender-nâmedeki* üç beyitte "Abdülhayy"⁵⁵, bir beyitte de "Kâdî 'Abdülhayy"⁵⁶ adları bulunmaktadır. Buradan, şairin adı, mahlası ve işi konusunda fikir sahibi olabiliyoruz.

Eksik *Hamse* nüshasındaki ilk mesnevi *Mahzenü'l-esrâr* olup, II. Bayezid'e sunulduğu üç ayrı başlık altında bildirilmiştir⁵⁷. İkinci mesnevi *Heft-peyker*dir⁵⁸. Bu mesnevide önce II. Bayezid övüldükten sonra, Şehzade Selim için övgü var; ancak Selim adı, daha önce yazılıp silinmiş başka bir adın yerine yazılmıştır⁵⁹. Aynı şiiirin başka bir beyti de yine böyle değiştirilmiş. Daha sonra gelen kasidede, şehzade adı anılmadan övülüyor ve tahta geçişinin sabırsızlıkla beklendiği bildiriliyor⁶⁰. Daha sonraki bölümde yine Selim'e övgü var; ancak Ahmed adı silinmeden üzerine Selim yazılmış. Eserin sonunda "Ahmed Han" adı vardır⁶¹. Herhalde müstensih bu adı değiştirmeyi unutmamıştır⁶². Üçüncü mesnevi *İskender-nâmedir*. Bu mesnevinin de II. Bayezid adına yazıldığı, eserin başındaki övgüden anlaşılabilir⁶³. Dördüncü mesnevi *Husrev ü Şîrin*dir. Baş ve sonu eksik olduğu için, kimin adına yazıldığı anlaşılabilir⁶⁴.

⁵⁴ Hayâtî, *Hamse*, Atatürk Üniversitesi Ktp., Levend yazmaları, 369-372 (yazma Levend tarafından tanıtılmıştır. Bkz. TD., S. 4, 1952), aynı yazma içindeki eserlerin ayrı ayrı numaralandırılması doğru olmadığından, biz bu yazmadaki dört mesneviyi 369/1, 2, 3, 4 biçiminde gösteriyoruz.

⁵⁵ Atatürk Ün. 369/3, yk. 131 b, 141 b, 144 b.

⁵⁶ Atatürk Ün. 369/3, yk. 136 a.

⁵⁷ Atatürk Ün. 369/1, yk. 4 a-5 a.

⁵⁸ *Heft-peykerin* başka bir yazması İstanbul Ün. Ktp., Ty. 7575 numarada kayıtlı bulunmaktadır. H. 1225/M. 1810 yılında istinsah edilen bu yazma eldeki tarihsiz nüshaya göre oldukça yenidir.

⁵⁹ Atatürk Ün. 369/2, yk. 25 a.

⁶⁰ Atatürk Ün. 369/2, yk. 25 a-25 b.

⁶¹ Atatürk Ün. 369/2, yk. 65 b.

⁶² Bu durum, İstanbul Ün. Ktp., Ty. 7575 nolu yazmada da aynıdır.

⁶³ Atatürk Ün. 369/3, yk. 67 a.

⁶⁴ Atatürk Ün. 369/4. *Husrev ü Şîrinin* bir yazması da DTCF. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü araştırma görevlisi Hasan Kavruk'ta bulunmaktadır. Boyutları 215 × 145-180 × 100, yaprak sayısı 135 (131. yk. tan sonra ve en sonda eksik var), satır sayısı 23, yazı özensiz nestalik, kâğıt genellikle ay damgalı, söz başları siyah (kimi başlıklar yazılmamış), cildi mukavva (sırtı

Yukarıdaki mesnevilerden edinebildiğimiz bilgilere göre, II. Bayezid adına mesneviler yazan, şiirde “Hayâtî” mahlası kullanan ve kadı olan ‘Abdülhayy adlı kişi kimdir?

A. S. Levend, XVI. yüzyıl tezkirelerinde Hayâtî mahlaslı dört şair bulunduğunu bildirdikten sonra, Fatih devri sadrazamlarından Mahmud Paşa'nın koruduğu, Sehî'de⁶⁵ adı geçen Hayâtî'yi aranan şair olarak gösterir⁶⁶. İlk bakışta yalnızca yaşadığı devir bakımından doğru gibi görünen bu düşünce, Tezkirede Hayâtî'nin adından, işinden ve eserlerinden hiç söz edilmediği için inandırıcı değildir. Sehî'nin latifelerinin hoş, kasidelerinin değerli olduğunu bildirdiği Hayâtî, eldeki dört mesnevinin sahibi olsaydı, herhalde Tezkirede bunlar da anılırdı. Yazar, işin bu yönüyle hiç ilgilenmediği gibi, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı kitabının dizininde, mesnevilerde adı geçen Hayâtî ile tezkirelerde görülen bütün Hayâtîleri aynı maddede toplamıştır⁶⁷.

‘Âşık Çelebi'nin söz ettiği, Lâmi'î ile çağdaş Semercizâde Seydî Hayâtî adlı şair, tam aranan zaman kesiti içinde bulunmaktadır⁶⁸; fakat öbür özellikleri taşımamaktadır.

Şair *İskender-nâmenin* dört yerinde Hayâtî mahlası yanında ‘Abdülhayy adını kullanmıştır. “Hayy” ve “Hayâtî” kelimelerindeki kök ortaklığı, ‘Abdülhayy adlı şairin Hayâtî mahlasını seçtiğini açıklayıcı mahiyettedir. Bu yüzden biyografik eserlerde yalnızca Hayâtî'yi araştırmak yeterli değildir. Bu kişinin ‘Abdülhayy adını taşıması ve kadı olması da gerekir.

Adı ve mesleği açısından, aranan özellikleri taşıyan bir kişiye ‘Âşık Çelebi'de ve Mecdî'de rastlıyoruz. ‘Âşık Çelebi II. Selim devrinde şair olmadığı halde şiir söyleyenlerden söz ederken: “Evlâd-ı

kahverengi meşin), istinsah tarihi ve müstensihî belli değil. Yazma baştan 1097. beyte kadar Şeyhî'nin *Husrev ü Ştrin*inden tamamlanmıştır. Müstensih bunu kenara yazdığı: “Bu makâma kadar Şeyhî ve bu makâm Hayâtî (yk. 25 b)” notuyla bildiriyor. Şeyhî'den alınan kısım, F.K. Timurtaş (*Şeyhî ve Husrev ü Ştrin'i* İstanbul 1980, 2. bs.)ın metnine göre 776-1884. beyitler arasındadır. Atatürk Ün., 369/4 nüshası da baştan eksiktir. Fakat, Şeyhî'den aynen alınmış kısım dikkate alınmazsa, bu nüsha H. Kavrak nüshasından 110 beyit kadar fazladır. 1096 beyti Şeyhî'den aktarılan bu yazmadaki toplam beyit sayısı 5805'tir. Oldukça geç dönemde (XVII-XVIII. yy.) istinsah edildiği kağıdından ve yazısından anlaşılın, mısra ve kelime eksikleri bulunan bu nüsha da, mesnevinin Hayâtî'ye ait olduğunu gösterecek durumda değildir.

⁶⁵ Sehî, Hb., s. 69-70.

⁶⁶ Levend, Hayâtî'nin *İskender-nâmesi* (TD., S. 4, 1952).

⁶⁷ Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK., Ankara 1973, C. I, s. 580.

⁶⁸ ‘Âşık Çelebi, *Meşd'irü'ş-şu'arâ*, M. Owens, London 1971, yk. 111 a.

Mü'eyyedden 'Abdülhayy Çelebi"yi anar ve onun bir beytini verir⁶⁹. Ancak II. Bayezid döneminde mesneviler yazan bir kişinin bu dönemde kadılık yapabilecek durumda bulunması mümkün değildir. Mecdî'de Kanunî devri bilgileri arasında anılan Kadı 'Abdülhayy"ın ise, şiirle ilgilendiğine dair en küçük bir bilgi bulunmamaktadır⁷⁰.

Ahmed-i Ridvân"ın hayatını anlatırken sözünü ettiğimiz vakfiyede şahitler arasında "e'd-düstürü'l-ħazîr mesîh bin 'Abdülhayy" sözleriyle anılan bir kişi vardır⁷¹. Burada da isim benzerliğinden başka bir yakınlık göremiyoruz.

Bütün araştırmalarımıza rağmen, II. Bayezid ve Şehzade Ahmed adına mesneviler yazan Hayâtî mahlaslı kadı 'Abdülhayy"ın kimliğini açıklayamıyoruz. Bu durumda, Ridvân'a hakkını vermek ve intihalde bulunanın ise Hayâtî olduğunu düşünmek pek yersiz olmasa gerek. Hatta biz bu intihalin *Mahzenü'l-esrâr* ve *Heft-peyker* için de geçerli olması gerektiğine inanıyoruz. Bu inancımızı güçlendiren kanıtlar şunlardır.

a. Kaynaklarda mesnevi şairi Hayâtî yoktur

Tezkirelerde, edebiyat tarihlerinde ve öbür biyografik eserlerde adı geçen Hayâtîlerden hiçbirisi hamse ve mesnevi şairi olarak gösterilmemiştir. Bugün, adını yalnızca bu kaynaklardan öğrendiğimiz yüzlerce kayıp eser varken, günümüze kadar gelen dört mesnevinin ve şairinin hiçbir kaynakta anılmaması, bu mesnevilerin gerçek sahibinin Hayâtî olmadığı şüphesini uyandırıyor.

b. Sehî'nin söyledikleri

Buna karşılık, aynı devir tezkirecisi ve şairle aynı şehirde yaşamış olan Sehî, Ahmed-i Ridvân"ın: "Sâhib-i ħamse meşnevisin mütetebbi"⁷² olduğunu haber vererek, onun bu konudaki ilgisini bildirmiştir. Ayrıca: "Ĥamse-i Nizâmî"yi Türkiye terceme itmişdür"⁷³ diyerek Ridvân"ın hamse sahibi olduğunu haber vermiştir⁷².

Ahmed-i Ridvân"ın *İskender-nâmede*, küçük ayrılıklar dışında adım adım Ahmedî'nin eserini izlediğini göstermiştik⁷³. *Leylâ vü Mecnûnun* ise

⁶⁹ 'Âşık Çelebi, aynı eser, bk. 35 a.

⁷⁰ Mecdî, *Hadâ'ıku'ş-şakâyk*, İstanbul 1269, s. 505-506.

⁷¹ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, (Vakfiyeler) s. 283.

⁷² Sehî, Hb., s. 36.

⁷³ Ünver, *İskender-nâmeler*, s. 323-340.

Nizâmî'nin eserinin serbest bir çevirisi olduğu, A. S. Levend'in ve bizim yaptığımız karşılaştırmalardan anlaşılmaktadır⁷⁴. *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinde, şairin küçük değişiklikler dışında, esas olarak Şeyhî'nin eserini izlediği de bilinmektedir⁷⁵. Hayâtî mahlası taşıyan *Mahzenü'l-esrâr ve Heft-peykere* gelince: Bu iki mesnevi, Nizâmî'nin aynı adlı eserlerinin çevirisidir. Nizâmî'deki planda hiçbir değişiklik yapılmadan oldukça serbest bir tutumla yapılmış çeviride, yer yer beyit beyit çevrilmiş kısımlar da vardır.

Beş mesneviyi kısaca değerlendirdikten sonra, Şehî'nin Rıdvân'dan hamse sahiplerinin mesnevilerini okuyan ve Nizâmî'nin *Hamsesini* Türkçeye çeviren bir şair olarak söz ettiğini hatırlatıyor ve şöyle diyoruz: Ahmed-i Rıdvân, Nizâmî'nin *Hamsesini* çevirmek istemiş; fakat önce bu *Hamsedeki* mesnevilerin Türk edebiyatındaki tanınmış örneklerine yönelmiş, *İskender-nâme* ile *Husrev ü Şîrîn*i bu yolla yazmıştır. Öbürlerini ise, doğrudan Nizâmî'den çevirmeye çalışmış, bunu yaparken de gücü ölçüsünde küçük tasarruflarda bulunmuştur.

c. İki şairin birbirinin aynı olan eserleri

Burada, Rıdvân'la Hayâtî'nin birbirinin aynı olan *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn* mesnevilerini mahlas değişiklikleri yönünden inceleyip, bundan çıkan önemli sonuçları sunmaya çalışacağız:

1. *İskender-nâmedeki* durum

Hayâtî mahlası taşıyan *İskender-nâme* yazması baştan bir yaprak kadar eksiktir. Bu yazmada baştan 200 beyitlik bir kısım Rıdvân nüshasına göre değişiklidir. Şair burada münacat, na't, II. Bayezid'e övgü ve "sebeb-i te'lîf" konularına yer vermiş; kendisinden önce Ahmedî'nin *İskender-nâme* yazdığını bildirerek, kendisinin bu konuyu yeniden kaleme alacağını söylemiştir. Hayâtî nüshasında:

Geldiler begler mübârek-bâd için
Şâh'a sözler söylediler ad için⁷⁶

beyti, Rıdvân'la olan beraberliğin başladığı beyittir. Bunu izleyen beyitlerde Rıdvân mahlası geçen mısralar, ya değiştirilerek yerine

⁷⁴ Levend, Ahmed Rıdvân'ın Leylâ vü Mecnunu (TD., S. 7, 1952); Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 177-195; Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 111-130.

⁷⁵ Levend, Ahmed Rıdvân'ın *Husrev ü Şîrîn*i (TDAY., 1966); Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 170-187.

⁷⁶ Atatürk Ün. 369/3, yk. 68 b, bu beyit mesnevinin 201. beytidir.

H a y â t î mahlası konmuş, ya da çıkartılan kelimenin yeri başka kelimelerle doldurulmuş, yahut da beyit bütünüyle metinden çıkartılmıştır⁷⁷. H a y â t î'ye atfedilen nüshada R ı d v â n mahlaslarının metinden çıkarılmasına o derece dikkat edilmiştir ki, R ı d v â n kelimesi tevriyeli kullanıldığı yerlerde bile değiştirilmiştir. Bu nüshada R ı d v â n mahlası geçen 29 beyitte bunun yerine H a y â t î mahlası, 4 beyitte 'A b d ü l h a y y adı⁷⁸ kullanılmıştır. 25 Beyitte R ı d v â n mahlası yerine başka kelimeler konmuş, bu mahlasın geçtiği 10 beyit de metinden çıkarılmıştır. H a y â t î'ye atfedilen nüshada A h m e d - i R ı d v â n'ın Moton'a sancak dikişini anlatan beyitler de yoktur. Öte yandan R ı d v â n bu olaya yalnız *İskender-nâmede* değil, *Divanındaki* bir gazelde de değinmiştir⁷⁹. Ayrıca her iki nüshada mesnevi içinde geçen ve yalnızca mahlasları değişik olan gazellerden bazıları, R ı d v â n'ın *Divanındaki* gazellere çok benzemektedir. İki yazma arasında, yukarıda belirtmeye çalıştığımız ayrılıklar dışındaki değişiklikler, aynı eserin iki nüshasında görülebilen nüsha farklarından öteye gitmemektedir. Nüshalardan birinde görülen eksiklik, öbürüyle tamamlanabilmekte, yanlışlar aynı yolla düzeltilebilmektedir.

2. *Husrev ü Şîrin*deki durum

R ı d v â n ve H a y â t î mahlası taşıyan dört *Husrev ü Şîrin* yazması elde bulunmaktadır. R ı d v â n mahlaslı iki yazma yurt dışında⁸⁰, H a y â t î mahlaslı iki yazma ise ülkemizdedir⁸¹. Biz, araştırmalarımızda R ı d v â n mahlaslı Berlin yazmasının fotoğrafından yararlanabildik. Gotha yazmasını göremedik. Ancak bu yazmanın katalogdaki tanıtmasından, Berlin yazmasından daha tam olduğu anlaşılmaktadır. A h m e d - i R ı d v â n *Husrev ü Şîrin*'in sonunda:

Bu nazm-ı dil-güşâ çün rişte-i dür
 'Adedde altı biñ üç yüz sekizdür⁸²

diyerek, eserinin beyit sayısını bildirmektedir. Ancak ne 4946 beyit bulunan Berlin yazması, ne de 5700 beyit bulunduğu bildirilen⁸³ Gotha yazması bu

⁷⁷ *İskender-nâmedeki* mahlas değişiklikleri için bkz. Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 36-39.

⁷⁸ Levend bu adın iki kez kullanıldığını bildirir (bkz. aynı yazı).

⁷⁹ Rıdvân, I., bk. 349 a-350 a; *Divan*, bk. 325 a-325 b.

⁸⁰ W. Pertsch, *Die türkischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha II*, Wien 1864; Pertsch, *Die türkischen Handschriften der Königlischen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889 (= Rıdvân, HŞ.)

⁸¹ Atatürk Ün. 369/4 ve Hasan Kavruk'taki nüsha.

⁸² Rıdvân, HŞ., 232 b.

⁸³ Pertsch, *Gotha Kataloğu*, s. 173-174.

sayıya ulaşabilmektedir. Öte yandan H a y â t î mahlası taşıyan yazmalarda da eksiklikler bulunmaktadır.

R ı d v â n ve H a y â t î mahlaslı yazmalar karşılaştırıldığında, şöyle bir durum ortaya çıkıyor: R ı d v â n mahlaslı yazmanın eksiklerini H a y â t î mahlaslı yazma, H a y â t î mahlaslı yazmanın eksiklerini de R ı d v â n mahlaslı yazma tamamlamaktadır. Hele kopuklukların bulunmadığı yerlerde yazmalar arasında görülen birlik, *Husrev ü Şîrîn*in iki ayrı şairin eseri olmayıp, birinin kaleminden çıktığını kesinlikle ortaya koyuyor. *İskender-nâme*de olduğu gibi bu mesnevîde de mahlasların geçtiği mısra ya da beyitlerde yapılmış değişiklikler⁸⁴, *Husrev ü Şîrîn*in de R ı d v â n'ın kaleminden çıktığı kanısını uyandırıyor.

R ı d v â n ve H a y â t î mahlaslı yazmalardaki kopuklukların birbirini tamamlamasıyla ortaya çıkan metnin beyit sayısı, R ı d v â n'ın bildirdiği 6308'e çok yaklaşmaktadır. H a y â t î mahlaslı yazmaların, R ı d v â n mahlaslı Berlin yazmasındaki kopuklukları karşılayan bölümlerindeki gazellerden biri aynen, dördü de küçük değişikliklerle R ı d v â n *Divan*ında bulunmaktadır⁸⁵. Bu da görüldükten sonra, eserin R ı d v â n tarafından yazıldığı konusunda hiçbir şüphe kalmıyor.

R ı d v â n, *İskender-nâme* ile *Rıdvâniyyede*, *Husrev ü Şîrîn* ile *Leylâ vü Mecnûnda* aynı vezinleri kullanmıştır. H a y â t î'nin ise *Rıdvâniyye* ve *Leylâ vü Mecnûn* adlı mesnevîleri yoktur. Aynı vezinle yazılmış olan *İskender-nâme* ile *Rıdvâniyyeyi*, *Husrev ü Şîrîn* ile de *Leylâ vü Mecnûnu*, mahlas yerleştirme tekniği yönünden karşılaştırdığımızda ortaya çıkan sonuç, *İskender-nâmenin* ve *Husrev ü Şîrîn*in R ı d v â n'a ait olduğunu göstermektedir⁸⁶.

ç. Yalnız Hayâtî mahlası taşıyan mesnevîler

Yukarıda da değindimiz gibi, H a y â t î mahlası taşıyan eksik *Hamse* nüshasında bulunan *Mahzenü'l-esrâr* ve *Heft-peyker*in başka yazmaları elde bulunmamaktadır. Ancak, bu mesnevîlerin de R ı d v â n tarafından yazılmış olduğunu gösteren önemli deliller vardır. Şimdi bunları göstermeye çalışacağız:

1. *Mahzenü'l-esrâr*daki durum

Bu mesnevîde, H a y â t î mahlasının geçtiği beyitlere baktığımızda, bu mahlasın mısralarda yer alış biçimi, *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîn*deki

⁸⁴ Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 42-44.

⁸⁵ Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 145-146, 153.

⁸⁶ Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 44-46.

örneklerden farksızdır. Ne var ki, eserin Rıdvân mahlası taşıyan başka bir yazması bulunmamaktadır.

Müfte'ilün / müfte'ilün / fâ'ilün vezniyle yazılmış olan *Mahzenü'l-esrârda* H a y â t î mahlası 33 beyitte geçer. Şair mahlasını ya ilk tefilenin üçüncü, dördüncü ve ikinci tefilenin ilk cüz'üne ya da ikinci tefilenin üçüncü, dördüncü ve son tefilenin ilk cüz'üne yerleştirebilir. Mesnevideki 33 mahlastan 32'si birinci şekilde, biri de ikinci şekilde yerleşmiştir. Yine bu 33 mahlasın başına, büyük bir çoğunlukla "kul" anlamındaki "bende" ya da "sen de" kelimeleri getirilmiştir. Bunların dışında "belki", "anla", "çünkü", "hemçü" kelimeleri ikiye kez; dört yerde de başka kelimeler kullanılmıştır. Aşağıdaki örneklerde, bu doldurma kelimelerin (= haşviyyât) beytin anlamıyla ne ölçüde uyum sağladığını görelim:

Çatresini cur'a-i 'ummânuñ
Zerresini mihr-i dıraşânuñ
Bende Hayâtî'ye naşib eylegil
Bendeyi sultâna qarib eylegil⁸⁷.

İkinci beyitte her iki mısraın başında aynı anlamdaki "bende" kelimesinin tekrarlanması bir şair için hoş görülemez. Bizce bu beytin doğrusu şöyledir:

Ahmed-i Rıdvân'a naşib eylegil
Bendeyi sultâna qarib eylegil.

İskender-nâme ve *Husrev ü Şirinde* mahlasların nasıl değiştirildiğini gördükten sonra "Hayâtî" mahlasının başındaki "bende"nin kötü bir doldurma olduğunu kabul etmek zorundayız. Başka bir yerde:

Kimsenenüñ mâline olma hariş
Geyme kışa yiñlü muraqkaç kamış
İster iseñ geçile râh-ı niyâz
Çalb-i Hayâtî bigi ol pâk-bâz⁸⁸

beyitlerinin sonundaki "kalb-i Hayâtî" yerinde "Ahmed-i Rıdvân" bulunması daha uygundur sanırız. Eserde H a y â t î mahlasının geçtiği bütün mısralar, hiç anlam bozulmadan yukarıda görüldüğü gibi

⁸⁷ Atatürk Ün., 369/1, yk. 3 a.

⁸⁸ Atatürk Ün., 369/1, yk. 18 a.

değiştirilebilmekte, hatta bu yolla beyitler daha anlamlı olmaktadır. Yine H a y â t î mahlası taşıyan:

Dehn-i Hayâtî şeker-efşân olup
Sözleri çün dürr ile mercân olup ⁸⁹

beytinde “dehân = dehen” kelimesinin “dehn” biçiminde zorlanması mahlas değiştirme çabasından başka bir şey olamaz. Aynı vezinle olmamakla birlikte, R ı d v â n'ın *İskender-nâmesindeki*:

Ahmed-i Rıdvân şeker-güftârdur
Sözleri çün lü'lü'-i şehvârdur ⁹⁰

beytini göz önünde tutarak, yukarıdaki beyti:

Ahmed-i Rıdvân şeker-efşân olup
Sözleri çün dürr ile mercân olup

biçiminde düzeltmek yerinde olur sanırız.

Mahzenü'l-esrârın şairi, “Padişah katında yer öpme” ⁹¹ başlığı altındaki bölümde:

Bendesiyem hâk-i derinde fakîr
Çâkeriyem bî-kes ü hûr u hâkîr
Gerçi hâkîrem bu kemîne gulâm
Muhteşemem şimdi emîrü'l-keâm ⁹²

diyor. Son beyitteki “emîrü'l-keâm” tamlaması bize Latîfî'nin Ahmed-i Rıdvân'ı anlatırken: “Gerçi zu'câmâdan idi ammâ kendi zu'mince emîrü'l-keâm geçirdi” ⁹³ deyişini hatırlatıyor.

Yine *Mahzenü'l-esrârın* baş tarafında şair, Padişaha halini bildirirken:

Şimdi bu devr içre menem hvâr u zâr
Gûşe-i hasretde garîb ü nizâr

.....

⁸⁹ Atatürk Ün., 369/1, yk. 8 b.

⁹⁰ Rıdvân, İ., yk. 328 b.

⁹¹ Bu başlık Nizâmî'nin bütün mesnevilerinde vardır.

⁹² Atatürk Ün., 369/1, yk. 4 b.

⁹³ Latîfî, Tş., s. 88.

Bilmedi bu hâletümi hiç kes
Nâleme bulunmadı feryâd-res

.....

Kañkı dere varacağum bilmedüm
Ol kapuda duracağum bilmedüm

.....

Hâtıruma düşdi çü fikr-i mağar
Âyine-i fikrete kıldum nazâr

Tâ ki görem nirden ola feth-i bâb
Âteşüme nice kişi döke âb

.....

Kân-ı zafer tâli^c u bahtı sa^cid
Han-ı Sikender'dür ü Şeh Bâyezîd

.....

Yâd-ı vağan eyledügince garîb
Nâleler itdükce seher 'andelîb

Han oluban 'âleme Şeh Bâyezîd
'Ömriyile devleti olsun mezîd⁹⁴

beyitlerinde sıkıntılarında söz ediyor, gurbette olduğunu söylüyor. Yukarıda şairin hayatından söz ederken, onun birçok şiirinde görev yaptığı yerlerden yakındığını, II. Bayezîd'den ve devrinin ileri gelen yöneticilerinden Rumeli'de bir sancak istediğini bildirmiştik. Gerek önce gösterdiğimiz şiirlerdeki dilekler, gerekse buradaki yakarışlar birbirine çok yakındır.

2. Heft-peklerdeki durum

Heft-peklerin Hâyâtî mahlası taşıyan iki yazması bulunduğu halde⁹⁵, Rıdvân mahlası taşıyan hiçbir yazması yoktur. Bununla birlikte Rıdvân'ın *Husrev ü Şirinde* hamse sahibi olmak istediğini söylemesi, *Divanında Hamse* yazdığını bildirmesi, *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şirîn* mahlasları değiştirilerek Hâyâtî'ye mal edilmek istenmesi ve *Seht Tezkiresinde* Rıdvân'ın: "Hamse-i Nizâmî'yi Türkiye terceme" ettiğinin ifade edilmesi, *Heft-peklerin* de Rıdvân'a ait olduğu düşüncesini

⁹⁴ Atatürk Ün., 369/1, yk. 4 a-4 b.

⁹⁵ Atatürk Ün., 369/2; İstanbul Ün. Ktp., Ty. 7575.

güçlendirmektedir. Ayrıca *Mahzenü'l-esrâr* gibi *Heft-peykerin* de Nizâmî den tercüme edilmiş olması bizi bu düşünceye yaklaştırmaktadır.

Heft-peykerde 6'sı mesnevi içinde, 9'u da öbür şiirlerde olmak üzere 15 yerde *Hayâtî* mahlası geçmektedir. *Mahzenü'l-esrârda* olduğu gibi, buradaki mahlaslar da beyitlerin anlamları bozulmadan *Rıdvân'a* çevrilebiliyor. Şairin Nizâmî'den ayrılarak her hikâye sonuna eklediği gazeller, *Lâtîfi* ve *Hasan Çelebi'nin* dedikleri gibi “mücerred kelâm-ı mevzûn” olmaları bakımından *Rıdvân'ın* öbür mesnevilerindeki bazı gazellerinden farksızdır.

Mesnevinin baş tarafında bulunan na'at:

Sen de iy dil muhibb-i aḥbâb ol
Hâk-i pâ-y-i Resûl ü aşḥâb ol
Aḥmed'ün tâ ki ümmeti olasın
Rûz-ı maḥşer şefâ'atin bulasın ⁹⁶

beyitleriyle bitmektedir. Bu beyitlere dikkat edildiğinde: “Sen de iy dil muhibb-i aḥbâb ol” mısraı, sanki “Sen de *Rıdvân* muhibb-i aḥbâb ol” mısraının değiştirilmiş şekli gibi görünüyor. Çünkü sonraki beyit dil (= gönül) e değil de, kişiye seslenişi gerektiriyor.

Son olarak *Heft-peykerde* karşılaştığımız bir kelimeye değinmek istiyoruz. Şair mesnevi içindeki hikâyelerden birinde, Beşr adında bir Tanrı adamıyla Müleyhâ adlı felsefeye düşkün bir kişiyi konuşturur. Bu sırada verdiği:

Didi Beşr'e refîk-i bî-pervâ
Ol Müleyhâ imâm-ı sûfestâ ⁹⁷

beytinde geçen “sofist” anlamındaki “sûfestâ” kelimesi XV. yüzyılda ender rastlanan bir kelimedir. Bu kelime *Rıdvân Divanındaki* bir gazelde:

Rıdvân şerî'atdur çü der 'ilm-i ḥaḳîkat şehrine
Aldanma sûfestâ'inün biḥûde kıl ü kâline ⁹⁸

⁹⁶ Atatürk Ün., 396/2, yk. 24 a-24 b.

⁹⁷ Atatürk Ün., 369/2, yk. 47 b.

⁹⁸ *Rıdvân, Divan*, yk. 333 b kenarında. Müstensih bu kelimeyi yanlış olarak “şu fistanınun” biçiminde yazmıştır.

şeklinde geçer. Ayrıca Ahmed-i Rıdvân'ın Yunan felsefesine değer vermediğini *İskender-nâmeden* de hatırlıyoruz⁹⁹.

d. Eldeki altı mesneviyi Rıdvân yazmıştır.

Rıdvân mı, Hayâtî mi sorusuna cevap ararken, son sözü söylemeden önce, akla gelebilecek bir nokta üzerinde durmak istiyoruz. Acaba Rıdvân Hayâtî'den intihal etmiş olamaz mı?

İki şairin mahlaslarının geçtiği beyitler dışında tam bir beraberlik gösteren *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîrîni* Rıdvân'ın Hayâtî'den intihal ettiğini düşünelim. Bu düşüncenin gerçek olabilmesi için, Rıdvân'ın iki mesnevideki bütün Hayâtî mahlaslarını değiştirmiş olması, mahlas bulunmayan bazı beyitleri değiştirerek kendi mahlasını eklemesi ve Hayâtî nüshalarında bulunmayan Rıdvân mahlaslı beyitleri metinlere katması gerekir. Halbuki yukarıda her iki mesnevide Hayâtî mahlaslı beyitlerde söyleyiş ve anlam aksaklıklarının bulunduğuna işaret etmiştik. Öte yandan Rıdvân *Husrev ü Şîrîni*'nin başında *İskender-nâme* ve *Leylâ vü Mecnûn* yazdığını bildirmektedir. Hayâtî'nin böyle bir mesnevisi bulunmadığı gibi, mesnevi yazdığı bile bilinmemektedir. Ayrıca *İskender-nâme*, *Leylâ vü Mecnûn* ve *Husrev ü Şîrînde*ki gazellerden bir bölümü aynen, bir bölümü de çok yakın şekilleriyle Rıdvân'ın *Divanı*nda bulunmaktadır. Öte yandan, bir süre Rıdvân'la aynı şehirde yaşadığı bilinen Sehi'nin onun hamse sahibi olduğunu haber vermesi, şairi intihal suçundan kurtaran en önemli belgedir.

Ahmed-i Rıdvân, eldeki dört mesnevisinde hamse sahibi olduğunu kesin olarak söylemiyor. Bununla birlikte aşağıda sıralayacağımız hususlar, onun hamse sahibi olduğunu göstermektedir:

Şair *Husrev ü Şîrînde* hamse sahibi olmak istediğini:

Cihân içre alaydı yâdigârum
 Anuñla hoş geçeydi rûzigârum
 Zârûrî eyledüm Ha'a niyâzı
 İrağ itdüm gönülden kibr ü nâzı
 Didüm iy luı çok rametleri bol
 Baña göster keremden "amse"ye yol¹⁰⁰

⁹⁹ Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 85.

¹⁰⁰ Rıdvân, HŞ., yk. 11 b.

beyitleriyle dile getirir. Şair bundan önce *Leylâ vü Mecnûn* ve *İskender-nâme* yazdığını bildirdiğine göre, *Sehî'nin* sözleri de dikkate alınır, bundan sonra da *Mahzenü'l-esrâr* ve *Hefl-peykeri* kaleme alacağı tahmin edilebilir.

Şair, *Rıdvâniyyeyi* bitirirken de şöyle der:

Minnet-i Hâk buldı bu nazm ihtîâm
Rûh-ı kudsî didi Rıdvâniyye nâm

Ger Nizâmî eyleye cehd-i tamâm
Nazmına bu resme virmeye nizâm

Gerçi ki didi Nizâmî Penc-Genc
Her birinde çekdi yüz biñ dürlü renc

Düşmedi anlar da bu nazma nazîr
Oldılar anlar sipâhî bu emîr

.....

Ahmed-i Rıdvân ne hoş bezm eyledüñ
Sözlerüñ lü'lü'lerin nazm eyledüñ

Cehd idüp çekdüñ bu yolda derd ü renc
Söyledüñ devrüñde sen de nice genc¹⁰¹.

Şairin burada kendisini Nizâmî ile karşılaştırıp, “nice genc” söylediğini bildirmesi, onun Nizâmî gibi mesneviler yazdığını gösterir.

Hayâtî'ye atfedilen eksik *Hamse* yazmasındaki *Mahzenü'l-esrârın* Rıdvân'a ait olduğuna inandığımızı daha önce bildirmiş, bu konuda tanıklar göstermiştik. Bu düşüncemizin aksi ortaya konmadıkça eserdeki:

Himmet-i şâh ile çeküp derd ü renc
Nâm-ı şeh için düzedüp “Penc-Genc”¹⁰²

beyti, Rıdvân'ın hamse sahibi olduğunu göstermeye yetecektir.

Rıdvân'ın hamse sahibi olduğunu gösteren son ve en sağlam tanık ise, *Divanı*ndaki bir kasidede bulunmaktadır. Şair bu kasidede övdüğü vezirin adını vermez. Akranından geride kaldığından ve on yıldır bulunduğu sancaktan yakınarak, kendisine Ohri sancağının verilmesine yardımcı olunmasını diler ve:

¹⁰¹ Rıdvân, Rıdvâniyye, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud 3330 (= Rıdvân, R.), yk. 81 a-81 b.

¹⁰² Atatürk Ün., 369/1. yk. 5 a.

Bu bende-i bî-çâre huşûşâ çü Nizâmî
Rûm içre tamâm eylemişüm “hamse-i zîbâ”¹⁰³

beytiyle, Nizâmî gibi bir hamse ortaya koyduğunu bildirir.

Yukarıdan beri sözünü ettiğimiz altı mesnevideki dil ve anlatım benzerlikleri de dikkate alınınca, bu mesnevilerin Rıdvân tarafından yazılmış olduğunda hiçbir şüphe kalmaz. Hayâtî hakkında yeni belgeler ortaya çıkmadıkça, Rıdvân-Hayâtî karışıklığını Hayâtî'nin, Rıdvân'ın mesnevilerini intihal ettiğini göstererek çözümlediğimize inanıyoruz.

Ahmed-i Rıdvân'ın eserleri

Şairin hayatından söz ederken ve Hayâtî'nin intihalini göstermeye çalışırken, mesnevilerinden ve *Divanı*ndan birçok kez söz etmiştik. Burada ise eserlerini ayrı ayrı ele alıp, kısa tanıtımlar sunmaya çalışacağız.

1. *Divan*¹⁰⁴

Rıdvân'ın bugüne kadar bilinmeyen eserlerinden biri de *Divanı*dır. Tezkirecilerden Sehî: “Mesnevisi gâzeliyyâtına gâlibdür”¹⁰⁵; Latîfî: “Kaşâ'id ü eş'ârı hâdden bîründür”¹⁰⁶; Hasan Çelebi ise: “Eş'ârı egerçi hâdden bîründür”¹⁰⁷ demekle birlikte, onun *Divanı* olduğunu bildirmezler. Gerçi Latîfî'de yukarıdaki cümleden sonra: “defter ü divânınñ âb-ı rûyî ve cümle-i ebyât u eş'ârınñ yüzi şuyı budur” cümlesi gelmekteyse de, buradaki “defter ü divân” sözlerinin şairin *Divanı* bulunduğunu anlattığını söyleyemeyiz.

Eser, önce klasik divan tertibi anlayışına uygun olarak düzenlenmiş, ancak sonradan yazılan şiirlerin gelişigüzel eklenmesiyle bu düzen bozulmuştur. Aşağıda *Divan*daki şiirlerin sayılarını verirken aynı nazım şekliyle yazılmış olanları bir araya getireceğiz.

¹⁰³ Rıdvân, *Divan*, yk. 348 b.

¹⁰⁴ Rıdvân, *Divan*, TDK. Ktp., B. 32; ölçüleri: 240 × 170-145 × 100, yk.: 370, (sondan eksik, aradan kopmuş ve yerleri karışmış yapraklar var); satır: 11, çift sütun; fligransız, mühreli, kalın kâğıt; sayfalar genellikle yaldız çerçevesi; başlıklar yazılmamış (sonda kenara yazılmış şiirlerden kimilerinin başlıkları var); cilt: Mıklepli, mukavva, sırtı ve mıklebi kahverengi meşin; yazı: Talik (sonda kenardaki şiirlerde siyakat ve nestalik kullanılmış); istinsah tarihi ve müstensihî belli değil.

¹⁰⁵ Sehî, Hb., s. 36.

¹⁰⁶ Latîfî, Tş., s. 88

¹⁰⁷ Hasan Çelebi, Tş., C. I, s. 149.

Kasâ'id Bölümü

Bu bölümde R ı d v â n'ın kasideleri, gazel-i müzeyyel veya kaside-beçe türünden manzumeleri, gazelleri, mesnevi biçiminde yazılmış manzumeleri, terkib-i bendleri ve iki kıt'ası bulunmaktadır. *Divana* sonradan eklenmiş kısımda da bu türden şiirler vardır.

Kasideler: *Divanda* toplam olarak 44 kaside vardır. Bunlardan 27'si padişahlara ve vezirlere yazılmıştır. Padişahlar için yazılmış kasidelerden 13'ünde övülenin adı verilmemiş; 7'sinde II. B a y e z i d'in, 2'sinde Y a v u z S u l t a n S e l i m'in adı anılmıştır. Vezirler için yazılmış kasidelerden 1'inde A l i P a ş a (Hadım) adı geçmekte, 4'ünde ise isim bulunmamaktadır. Övgü niteliğindeki 9 kasidede ise isim ve unvan bulunmadığından, bu kasidelerin kimler için yazıldığı anlaşılamamaktadır. Bu övgüler dışında 1 münacat, 1 H z . H ü s e y i n mersiyesi ile dinî, tasavvufî ve ahlâkî konulu 6 kaside vardır.

Müzeyyel gazeller ve gazeller: *Divanda* kasideler arasında dağınık olarak müzeyyel gazel veya kaside-beçe türünden 7 manzume ile 1'i Farsça 11 gazel vardır. Her iki türden birer manzume II. B a y e z i d'e övgüdür.

Mesneviler: Kasideler arasında ve sonradan eklenmiş kısımda, mesnevi şekliyle ve değişik konularda yazılmış 7 manzume vardır. Bunlardan biri Farsça olup II. B a y e z i d için kaleme alınmıştır. Sonradan eklenen kısımda bulunan 1 mesnevide ise Y a v u z S u l t a n S e l i m övülmektedir.

Terkib-i bendler: *Divanda* 2'si kasideler arasında, 1'i de sonradan eklenen kısımda olmak üzere 3 terkib-i bend bulunmaktadır (başlıkları tercî' olarak verilmiştir). Bunlardan birisi II. B a y e z i d, Birisi Y a v u z S u l t a n S e l i m için övgü olup, sonuncusu da tasavvufî mahiyettedir.

Kıt'alar: Kasâ'id bölümünde kıt'a kafiyesiyle yazılmış iki manzume vardır. Şair bunlardan birisinde kendisinden söz eder. Öbüründe ise M u s t a f a P a ş a (Koca)'yı över.

Gazeliyyât bölümü

Divanın mürettep kısmında yerleri karışmış ve kopmuş yapraklar vardır. Bu yüzden, bazı gazellerin kaybolduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sonradan yazılmış yapraklarda ve bunların kenarında da gazeller bulunmaktadır. *Divanda* bulunan gazellerin toplam sayısı ise 903'tür. Bunlardan 1'i Arapça, 9'u da Farsçadır.

Müstezâd: Sonradan yazılmış kısımda sayfa kenarında 1 müstezâd vardır.

Mukatta'ât ve ebyât bölümü

Rıdvân *Divan*ının önceden tertip edilmiş kısmında gazeliyyattan sonra kıt'alar, müfredler ve matla'lar gelmektedir.

Kıt'alar: Bu bölümde beyit sayıları değişik ve birisi Farsça olmak üzere 74 kıt'a vardır. Bunlardan son ikisi muammâdır.

Beyitler: Bu bölümde matla' ve müfred olmak üzere 68 beyit vardır.

Eldeki *Divan* yazmasının Rıdvân'ın bütün şiirlerini kapsadığı söylenemez. Şairin *Câmî'u'n-nezâ'irde* gördüğümüz bir gazeli ile ¹⁰⁸ La tîfî ve H a s a n Ç e l e b i tezkirelerinde ¹⁰⁹ örnek olarak verilen beyitler de *Divanda* yoktur. Ayrıca, değişik mecmualarda karşılaştığımız "Kaside-i Bür'e Tercümesi" de ¹¹⁰ şairin *Divan*ında bulunmayan şiirlerindedir.

2. *İskender-nâme* ¹¹¹

İran edebiyatında manzum İskender hikâyesi ilk olarak Firdavsî'nin *Şâh-nâmesinde* yer almıştır. Bunu Nizâmî'nin *Şeref-nâme* ve *İkbâl-nâme* adlı mesnevileri izler. Emîr Husrev-i Dihlevî *Âyîne-i İskenderî* adlı mesnevisinde İskender konusunu işlemiştir ¹¹². İran edebiyatında bu konuyu manzum olarak anlatan birçok şair vardır. Ancak yukarıda adı geçenler dışındaki eserlerin, Anadolu'da yazılmış İskender-nâmeler üzerinde etkileri olmamıştır.

Anadolu'daki ilk *İskender-nâme* ise Ahmedî tarafından yazılmıştır ¹¹³. Ahmedî'nin eseri vezni, düzeni, değişik konulara yer verşi ve ele aldığı konuların işleniş bakımından İran edebiyatındaki örneklerden oldukça farklı, orijinal bir mesnevidir. Kaynaklarda Figânî-i Karâmânî veya Figânî-i Kadîm adıyla anılan şairin de *Şâh-nâme* vezniyle bir *İskender-nâme* yazdığı bildirilmekte ise de ¹¹⁴ bu eser elde bulunmamaktadır.

¹⁰⁸ Hacı Kemâl, *Câmî'u'n-nezâ'ir*, Bayezid U. Ktp. 5782, yk. 428 b (kenarında).

¹⁰⁹ Latîfî, Tş., s. 88; Hasan Çelebi, Tş., C. I, s. 149.

¹¹⁰ Rıdvân, *Kaside-i Bür'e Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Fatih 5427, yk. 104 b-106 b; Lâleli 3733, yk. 131 b; 133 b; Lala İsmail 728, yk. 36 b 39 a (kitaplık kataloğunda bu nüsha "Kaside-i Medh-i Nebî" adıyla gösterilmiştir); A.S. Levend bu manzumenin bir yazmasını F. Bilge'de gördüğünü bildiriyor (TD., S. 3, 1951).

¹¹¹ Rıdvân, İ., ölçüleri: 270 × 180-170 × 115; yk. 390 (eksik yapraklar var); satır: 11; yazı: Harekeli nesih; yaldız çerçevesi; başlıklar yaldızla yazılmış; istinsah tarihi ve müstensihî belli değil. Eksik ve karışık sayfalar Hayâtî'ye atfedilen nüsha (Atatürk Ün., 369/3)dan tamamlanabiliyor.

¹¹² Bkz. Ünver, *İskender-nâmeler*, s. 11-24; Ünver, *Ahmedî İskender-nâme İnceleme-Tıpkıbasım*, TDK., Ankara 1983 (= Ünver, *Ahmedî İ.*), s. 9-12.

¹¹³ Ünver, *Ahmedî İ.*, s. 9-27.

¹¹⁴ Ünver, *İskender-nâmeler*, s. 321-322.

Çağatay edebiyatında Ali Şîr Nevâ'î'nin *Sedd-i İskenderi* adıyla kaleme aldığı mesnevi, bu türün en başarılı örneklerinden biridir ¹¹⁵.

Ahmed-i Rıdvân'ın ilk mesnevisi *İskender-nâmedir*. Bunu şairin *Husrev ü Şîrin* mesnevisinin başındaki ifadesinden anlıyoruz. Ayrıca şair, eserinin sonunda "Târîh-i İskender-nâme" başlığı altında:

Düşdi târîhi bu mısra^c kıl şumâr
Kala benden şoñra 'âlî yâdigâr ¹¹⁶

beytiyle bitiş tarihini bildirmektedir. İkinci mısraın hesabıyla çıkan tarih H. 904 yılıdır. Şair:

Âhriyidi cumâzînüñ tamâm
Hayr ile buldı bu nazmum ihtîâm ¹¹⁷

beytiyle de bitirdiği ayı bildiriyor. H. 904 yılının bu ayı M. 1499 yılına rastlar.

İskender-nâmede bir tarih beyti daha vardır. Bu tarih, İskender'le Sîstân hükümdarı Zeresb'in kızı Gülşâh arasındaki aşkın anlatıldığı bölümün sonundadır.

Nâme-i hürşîdi ahter yazmışam
Lâcerem târihin ahter dimişem ¹¹⁸

beytindeki "ahter" kelimesinin hesabı H. 909/M. 1503-4 yılını karşılar. Eserdeki "Osmanlı Tarihi" bölümünde, H. 904'ten sonraki tarihî bir olay da yer almaktadır. Daha önce de bildirdiğimiz gibi, Moton'un alınışı H. 906/M. 1500-1 yıllarına rastlar. Rıdvân *İskender-nâmede* üç yerde Moton'un alınışından söz etmiş ve kaleye sancak diktğini bildirmiştir ¹¹⁹.

A. S. Levend, *İskender-nâmenin* Osmanlı tarihi bölümünde adı geçen Moton adasının H. 906'da alındığını bildirerek eserin sonundaki H. 904 tarihinin eksik düşürüldüğünü öne sürmüştür ¹²⁰. Bu yanlış bir düşünce değildir. Ancak biz, Rıdvân'ın Osmanlı tarihini veya bu bölümdeki son

¹¹⁵ Levend, *Ali Şîr Nevâî*, TDK., C. I, Ankara 1965, C. III, Ankara 1967.

¹¹⁶ Rıdvân, İ., bk. 387 b.

¹¹⁷ Rıdvân, İ., bk. 387 b.

¹¹⁸ Rıdvân, İ., bk. 90 a.

¹¹⁹ Rıdvân, İ., bk. 14 b, 224 a, 349 a-350 a.

¹²⁰ Levend, Ahmed Rıdvân'ın *İskender-nâmesi* (TD., S. 3, 1951)

olayları esere sonradan eklediğini sanıyoruz. Aynı şekilde, İskender'le Gülüştâh'ın aşklarını anlatan bölümün veya bu bölümdeki tarih beytinin de esere sonradan katıldığı söylenebilir. Çünkü şair, H. 907/M. 1502'de bitirdiği *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinin başında önce *İskender-nâme* sonra da *Leylâ vü Mecnûn* yazdığını bildirmektedir ¹²¹ ki, buna göre *İskender-nâme* sonunda bulunan H. 904/M. 1499 tarihini doğru olarak kabul etmek yerinde olur. Mesnevide bu tarihten sonraki olayları anlatan beyitler esere sonradan eklenmiştir. Rıdvân'dan önce *İskender-nâme* yazan Ahmedî'nin de sonraki yıllarda yaptığı eklemelerle eserini genişlettiğini biliyoruz ¹²².

Rıdvân, *İskender-nâme*yi II. Bayezid için yazdığını eserin başında:

Kim durur dir iseñ ol şâh-ı sa'îd
Han-ı 'âlî-kâdr Sultân Bâyezîd ¹²³

beytiyle, sonunda da:

Pâdişâh-ı gâzi Sultân Bâyezîd
Devletini Kirdgâr itsün mezîd ¹²⁴

beytiyle bildirir.

Rıdvân'ın *İskender-nâme*de vezin ve beyit sayısı yönünden Ahmedî'ye uyduğu görülmektedir. Eser remel bahrinin fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilülün kalıbıyla yazılmıştır. Şair mesnevinin kaç beyit olduğunu açıklamamıştır. Eldeki yazmada görülen eksiklik ve kopukluklar, Hayâtî'ye atfedilen nüshadan ¹²⁵ tamamlandıktan sonra *İskender-nâmenin* beyit sayısının 8300 beyti bulunduğu görülmektedir.

İskender-nâmenin konusu, Makedonyalı Büyük İskender'in efsaneleşmiş hayatıdır. Eserde onun hayatı, seferleri ve düşünürlerle ilişkisi tarihî gerçeklere bağlı kalınmadan anlatılmış, okuyucuya ansiklopedik bilgiler verilmiştir.

Ahmed-i Rıdvân'ın bu mesneviyi, Ahmedî'nin aynı adlı mesnevisinden yararlanarak yazdığını A. S. Levend açıklamış ¹²⁶, iki

¹²¹ Rıdvân, HŞ., yk. 10 a-10 b.

¹²² Ünver, *Ahmedî I.*, s. 13-15.

¹²³ Rıdvân, İ., yk. 13 b.

¹²⁴ Rıdvân, İ., yk. 389 b.

¹²⁵ Atatürk Ün., 369/3.

¹²⁶ Levend, Ahmed Rıdvân'ın İskender-nâmesi (TD., S. 3, 1951).

mesneviden seçilen birkaç parçayla benzerlikleri göstermeye çalışmıştır. Doktora çalışmamızda iki eser arasındaki benzerlikleri ve ayrılıkları daha geniş bir biçimde ortaya koymuştuk¹²⁷. İki mesnevi arasındaki belli başlı ayrılıklar şöyle sıralanabilir:

a. İskender'e "Zülkarneyn" sanının verililişi konusundaki söylentilere, Rıdvân bir yenisini eklemiştir.

b. Feylekûs'un ölmeden önceki vasiyetiyle tahtını İskender'e bırakması Ahmedî'de yoktur.

c. Ahmedî'de, Yunan düşünürleri âlemin esas maddelerini İskender'in sorusu üzerine anlatırlar. Rıdvân'da ise İskender düşünülere bu konuda değil, Tanrı'nın birliği konusunda soru sorar.

ç. İskenderle Gülüşâh arasındaki aşkı anlatırken Rıdvân küçük değişiklikler yapmıştır. Özellikle hikâyenin sonundaki kavuşma sahnesinin Rıdvân'da açık saçık (= perde-bîrûn) bir biçimde anlatılmış olması önemli bir ayrılıktır. Bu bölümün beyit sayısı Ahmedî'de 605 iken Rıdvân'da 692'dir.

d. Rıdvân mesnevi içinde değişik yerlerde ve değişik vezinlerle gazeller vermiştir ki, Ahmedî'deki gazellerden vezin ve sayı olarak oldukça farklıdır.

e. Cihan tarihi bölümünde İskender'den önceki hükümdarları Ahmedî'de Aristo anlatır. Rıdvân'da ise bu bölüm Eflâtun'un dilinden verilmiştir. Her iki şairde de Hızır dilinden anlatılan İskender'den sonraki hükümdarlar, Rıdvân'da önemsiz takdim-tehirlerle verilmiştir. Rıdvân'da gördüğümüz küçük bir ayrılık ise, Celâyroğullarından Sultan Ahmed'in Timur tarafından öldürüldüğünün bildirilmesidir. Halbuki Ahmedî bu hükümdarın Tebriz üzerine yürürken, oranın emiri Kara Yusuf tarafından öldürüldüğünü bildirir ki, doğrusu da budur.

f. Osmanlı tarihinde iki şairin yaşadığı dönemlerin ayrı oluşundan doğan farklılığı tabî görmek gerekir. Her iki metin de yayımlandığı için burada üzerinde durmuyoruz¹²⁸.

g. Öleceğini konuşan ağaçtan öğrenen İskender'in dilinden Ahmedî'dekinden farklı olarak, Rıdvân'da yedi beyitlik gazel biçiminde bir mersiye vardır.

¹²⁷ Ünver, *İskender-nâmeler*, s. 331-340.

¹²⁸ N.S. Banarlı, *Dâsitan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman ve Cemşid ve Hurşid Mesnevisi* (Türkiyat Mecmuası VI. cildinden ayrışması, 1939); Ünver, *Rıdvân'ın Osmanlı Tarihi* (Türkoloji D., C. VIII, 1979).

ğ. İki şair arasında İskender'in ölümünü anlatırken ve onun hükümdarlık süresini verirken küçük ayrılıklar bulunmaktadır. Ahmedî, İskender'in yirmi yaşında hükümdar olduğunu ve on dört yıl hüküm sürdüğünü söyler. Buna karşılık Rıdvân, İskender'in on iki yaşında hükümdar olup yirmi yıl hükümdarlık ettiğini bildirir. Ahmedî'de İskender'in cesedi başında ibret verici konuşmalar yapan on altı düşünür verilmiş, buna karşılık Rıdvân yalnız Solun adlı düşünürü konuşturmuştur.

Yukarıda göstermeye çalıştığımız küçük ayrılıklar dışında, Rıdvân'ın eserindeki en önemli fark, I. Mehmed'den başlayarak II. Bayezid döneminin bazı olaylarını da içine alan Osmanlı tarihi bölümündedir.

3. *Leylâ vü Mecnûn*¹²⁹

Leylâ vü Mecnûn, başlı başına bir mesnevi olarak ilk kez Nizâmî tarafından yazılmıştır¹³⁰. Gerek bu konudaki ilk mesnevi olması, gerekse konunun işlenişinde şairin gösterdiği başarı dolayısıyla Nizâmî'nin eseri İran ve Türk edebiyatlarında son derece etkili olmuştur. İran edebiyatında Emîr Husrev-i Dihlevî'den¹³¹ başlayarak Câmî¹³², Mektebî, Hâtîfî ve başka şairler¹³³ bu konuyu mesnevi biçiminde işlemişler, bunlardan bazıları bu türde mesnevi yazan Türk şairlerini de etkilemiştir. Anadolu dışındaki Türk şairlerinden Ali Şîr Nevâ'î de *Leylâ vü Mecnûn* yazmıştır¹³⁴. Nevâ'î, öbür mesnevilerinde olduğu gibi *Mecnûn u Leylâ*de orijinal bir eser ortaya koymayı başarmış, bu konuyu kendisinden sonra işleyen Türk şairleri üzerinde etkili olmuştur. Anadolu'da Ahmed-i Rıdvân'dan önce *Gülşen-i Uşşâk* adıyla Şâhidî'nin¹³⁵ ve Hamdullah Hamdî'nin¹³⁶ *Leylâ vü Mecnûn* yazdıkları kesin olarak bilinmektedir.

¹²⁹ Rıdvân, *Leylâ vü Mecnûn*, Atatürk Ün. Ktp., A.S. Levend yazmaları 414 (= Rıdvân LM.); Levend bu yazmayı tanıtmıştır (TD., S. 7, 1952); Levend, *Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi* adlı kitabında (s. 177-195) eserin kısa bir özetini vermiş, öbür hikâyelerle karşılaştırmıştır.

¹³⁰ Nizâmî, *Külliyyât-ı Hamse-i Nizâmî-i Gencet*, Tehrân 1351 (= Nizâmî, *Külliyyât*), s. 425-598.

¹³¹ Emîr Husrev, *Mecnûn u Leylâ*, Tâhir Ahmedoğlu Muharremof, Moskova 1964.

¹³² Câmî, *Heft-eureng-i Câmî*, Aka Murtezâ Müderris-i Gilânî, Tehrân tarihsiz 2. bs. (= Câmî, *Heft-eureng*), s. 749-910.

¹³³ Mektebî, Hâtîfî ve öbür şairlerin *Leylâ vü Mecnûn*ları için bkz. Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 11-100.

¹³⁴ Levend, *Ali Şîr Nevâf*, TDK., C. III, Ankara 1967; Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 133-147.

¹³⁵ Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 108-132.

¹³⁶ Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 160-176.

Rıdvân'la aynı dönemde yaşayan şairlerden Behiştî'nin¹³⁷ de II. Bayezid adına *Leylâ vü Mecnûn* yazdığı bilinmektedir.

Ahmed-i Rıdvân'ın *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin tek yazması bilinmekte, bu yazmanın da baştan, sondan ve ortalarından eksik olduğu görülmektedir. Yazmaya dağılmadan önce verildiğini sandığımız yaprak numaralarına bakarak, tamamının 200 yaprak kadar olduğunu tahmin ediyoruz. Baştan ve sondan kopan yapraklarda eserin telif tarihi, sebab-i telif bölümü ve sunulduğu kişi hakkında bilgiler bulunması beklenirdi. Ne yazık ki bu bilgileri bulamıyoruz.

Eldeki yazmada, şairin bu mesneviyi hangi tarihte yazdığını bildiren beyit bulunmamaktadır. Levend, *Leylâ vü Mecnûn*'un Rıdvân'ın ilk eseri olduğunu bildirmişse de¹³⁸, sonradan *Husrev ü Şîrîni* tanıtırken bu hükmün yanlış olduğunu görmüş, fakat bu yanlışlığı düzeltmemiştir. Şair *Husrev ü Şîrîne* başlarken, daha önce *İskender-nâme* ve *Leylâ vü Mecnûn* yazdığını bildirmiştir. *İskender-nâmenin* yazılışı H. 904/M. 1499, *Husrev ü Şîrîninki* ise H. 907/M. 1502 olduğuna göre, *Leylâ vü Mecnûn*'un yazılış tarihi 1499-1502 yılları arasındadır.

Leylâ vü Mecnûn'un tek yazması eksik olduğundan, mesnevinin kime sunulduğunu da açıkça göremiyoruz. Şairin:

Şeh-i gîti-sitân u husrev-i Rûm
 Sehâ deryâsı içre dürr-i manzûm
 Eger nuşret dilerseñ sîm ü zer vir
 Dırahtı 'adl ü ihsânun şemer vir
 Gel iy virâneye râgıb cihân-dâr
 Fenâ iklimine tâlib cihân-dâr
 Bu miñnet-hânedür bundan güzer kıl
 Bunun dâm-ı belâsından hâzer kıl¹³⁹

beyitleriyle seslendiği hükümdar, yukarıdaki tarih göz önünde tutulursa, II. Bayezid'den başkası olamaz.

Leylâ vü Mecnûn'un beyit sayısı hakkında da kesin bir bilgi edinemiyoruz. Eldeki yazmada 11 satırlık 152 yaprak bulunmaktadır. Yazmaya yaprakları

¹³⁷ Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 148-159.

¹³⁸ Levend, Ahmed Rıdvân'ın *Leylâ vü Mecnun*'u (TD., S. 7, 1952).

¹³⁹ Rıdvân, LM., yk. 115 b-116 a.

kopup dağılmadan önce verildiğini sandığımız numaralar 188'de sona ermektedir. Bu yapraktan önce hikâye bitmiş, şair bir ermişin *Leylâ* ile *Mecnûn*'u cennette gördüğünü anlatmaya geçmiştir. Buna göre yazmanın 200 yaprak kadar olduğu ve mesnevide yaklaşık 4000-4250 beyit bulunduğu tahmin edilebilir.

Rıdvân, *Leylâ vü Mecnûnu* hezec bahrinin mefâ'ilün/mefâ'ilün/fa'ülün vezniyle yazmıştır. Halbuki şairin örnek aldığı ve yer yer tercüme ettiği *Nizâmî*'nin *Leylâ vü Mecnûnu* aynı bahrin mef'ülü/mefâ'ilün/fa'ülün kalıbıyla yazılmıştır. *Rıdvân* mesnevi içinde verdiği gazelleri de aynı vezinle yazmıştır.

Mesnevinin konusu Âmir kabilesinden *Kays* (= *Mecnûn*)'la Necd kabilesinden *Leylâ* arasında geçen aşktır¹⁴⁰. *Rıdvân*'ın bu mesneviyi *Nizâmî*'nin aynı adlı eserinden tercüme ettiği anlaşılıyor¹⁴¹. Ancak şair *Nizâmî*'deki olaylardan bazılarını atarak, *Nizâmî*'de bulunmayan bazı ayrıntıları eserine katmış, ikinci planda kalan kimi kahramanların adlarını değiştirmiştir. Böylece şair eserine orijinal bir görünüş vermeye çalışmış; fakat tercüme görünümünden kurtaramamıştır.

Aşağıda *Rıdvân*'ın *Leylâ vü Mecnûnunda*, *Nizâmî*'nin eserine göre değişik olan noktaları gösteriyoruz.

Rıdvân'da bulunmayan olaylar: *Mecnûn*'ün *Leylâ*'nın çadırına girmesi; *Mecnûn*'ün karga ile konuşması; *Leylâ*'nın *İbni Selâm*'la evlendirilmesi, onun evine gelin gitmesi, fakat *İbni Selâm*'dan uzak yaşaması ve *İbni Selâm*'ın ölümü üzerine iki yıl yas tutması; *Leylâ*'nın mezarına kapanıp ölen *Mecnûn*'ün cesedinin bir yıl öylece kalması; *Zeyd*'in *Mecnûn* ile *Leylâ*'nın mezarları başında her gün şiir okuması.

Nizâmî'de bulunmayan olaylar: *Mecnûn*'ün doğuştan güzellere tutkun olduğu; *Mecnûn*'ün kör dilenci kılığına girerek *Leylâ*'yı görmeye gitmesi; babasının *Mecnûn*'u şeyhe götürüp okutmak istemesi; *Mecnûn*'ün, keseceği serviyi bahçivandan satın alması.

Rıdvân'ın yaptığı küçük değişiklikler ve eklemeler: *Leylâ*'nın yazdığı mektupları güvercinle *Mecnûn*'a yollaması; *Leylâ* ve

¹⁴⁰ *Leylâ vü Mecnûn*ün özeti Levend tarafından verilmiştir (TD., S. 7, 1952); Levend, *Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, s. 177-195. Eserin daha geniş özeti için bkz. Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 89-109.

¹⁴¹ Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 112-130 (İki şairin eserlerinden alınan bölümler bütün olarak karşılaştırılmıştır).

arkadaşlarının gezintileri sırasında birkaç günlük işret meclisi kurmaları; *Leylâ*'yı *İbni Selâm*'la evlenmeye razı etmek için kadı ve müftünün de gelmeleri; *Leylâ*'nın kabilesine karşı savaşıyan *Nevfel*'in ilk savaşında, bir ihtiyarın araya girerek barışı sağlaması; *Leylâ*'nın ölümü üzerine kabilesinin yas tutması¹⁴².

Rıdvân'da adları değişen kişiler: *Nizâmî*'de *Selîm-i Âmirî* olarak anılan *Mecnûn*'un dayısı *Rıdvân*'da *Halîm* olarak anılmıştır. *Mecnûn*'un şiirlerini *Bağdat*'ta duyarak, *Mecnûn*'u arayıp bulan kişinin adı *Nizâmî*'de *Selâm-ı Bağdâdî* iken, bu ad *Rıdvân*'da *Müslim* olmuştur. *Rıdvân*'da mesnevinin sonunda *Zeyd* adıyla karşımıza çıkan kişi de bu kişidir. Çünkü *Rıdvân*'ın eserinde *Zeyd* adıyla daha önce hiç karşılaşmıyoruz. A.S. *Levend Zeyd* le ilgili olayların, eserin kopmuş sayfaları arasında bulunabileceğini bildiriyor¹⁴³. Halbuki *Mecnûn*, daha önce tanıdığı bu kişiye varını yoğunu vererek onu *Bağdat*'a gönderiyor. Olay *Nizâmî*'de de böyledir. Eserin sonunda beklenmedik bir sırada karşımıza çıkan, *Mecnûn*'un “yine niye geldin?” sorusunu yönelttiği bu kişi *Müslim*'dir. *Rıdvân*, *Nizâmî*'nin eserine sonradan yapılmış eklemelerden aldığı *Zeyd* ile *Zeyneb* hikâyesindeki kahramanların adını *Âmir* ve *Esmâ* olarak değiştirmiştir. Bize göre, *Bağdatlı Müslim*'in eserin sonunda *Zeyd* olması da, şairin daha önce değiştirdiği *Zeyd* adını dalgınlıkla *Müslim* yerine kullanmış olmasındandır.

Nizâmî ve *Rıdvân*'da ortak olan bölümlerin karşılaştırılmasından çıkan sonuç şudur: *Rıdvân* bu bölümlerde *Nizâmî*'yi doğrudan tercüme yoluna gitmemiş, hikâyeye bazı olaylar eklemiş, bazılarını da çıkarmıştır. Şairin *Nizâmî*'yi beyit beyit tercüme etmeye çalıştığı yerler de vardır, ancak başarılı olduğu söylenemez. Bazı beyitlerin tercümeleri birbirini karşılarken, bazı beyitler iki beyitle tercüme edilmekte, bazıları ise *Nizâmî*'deki bir mısraı karşılamaktadır. *Rıdvân*, tercüme ettiği bölümlere kendisinden beyitler eklerken olayların akışını ve hikâyenin yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. *Nizâmî*'den ayrı bir vezin kullanan ve küçük değişiklikler yapan *Rıdvân*'ın bu davranışlarını mesnevisine telif özelliği kazandırma çabası olarak görüyoruz.

¹⁴² Yukarıda üç bölüm halinde verdiğimiz ayrılıklar, büyük bir çoğunlukla *Levend* tarafından da gösterilmiştir. Bkz. *Leylâ ve Mecnun Hikâyeleri*, s. 190-191.

¹⁴³ *Levend, Leylâ ve Mecnun Hikâyeleri*, s. 191.

4. *Husrev ü Şîrîn*¹⁴⁴

Sâsânî hükümdarlarından Husrev'in padişahlığı ve Şîrîn le olan ilişkisi *Şâh-nâme*de anlatılmış olmakla birlikte¹⁴⁵, bu konuyu bir aşk hikâyesi olarak işleyen yine Nizâmî'dir. O, *Şâh-nâme*deki tarihî olayların herkesçe bilindiği noktasından hareketle, Husrev'in aşkını odak noktası olarak almış, kahramanın öbür yönleri üzerinde fazla durmamıştır¹⁴⁶. Nizâmî'nin *Husrev ü Şîrîn*i İran edebiyatında olduğu kadar Türk edebiyatında da etkili olmuştur.

İran edebiyatında Nizâmî'den sonra Husrev-i Dihlevî *Şîrîn ü Husrev* adlı mesnevisini yazmıştır¹⁴⁷. Başka birçok İran şairi de bu konuyu işlemiştir¹⁴⁸. Ancak öteki şairlerin Türk edebiyatındaki Husrev ü Şîrîn hikâyeleri üzerinde etkili olduğu söylenemez. Çünkü bu türün Anadolu'daki ilk örneklerinde Nizâmî'ye uyulmuştur.

Husrev ü Şîrîn Anadolu dışındaki Türk şairlerinin mesnevilerine de konu olmuştur. Bunlardan ilki Kutb'un *Husrev ü Şîrîn*dir¹⁴⁹. Kıpçakça yazılan bu eserde şair konu ve vezin bakımından Nizâmî'yi izlemiş, kendi gücünü göstermek için küçük değişiklikler yapmıştır¹⁵⁰. Anadolu dışındaki ikinci örnek Nevâcî'nin *Ferhâd ü Şîrîn*dir¹⁵¹. Nevâcî, daha kahramanları seçerken Nizâmî'den ayrılmıştır. Nizâmî'de hikâyenin ikinci dereceden kahramanı olan Ferhâd, burada birinci plandadır. *Ferhâd ü Şîrîn*in Anadolu'da etkili olduğu kesindir¹⁵². Ancak Anadolu'daki ilk Husrev ü Şîrîn hikâyeleri Nevâcî'nin eserinden önce yazılmıştır.

Anadolu'da Ahmed-i Ridvân'dan önce Husrev ü Şîrîn yazan iki şair tanıyoruz: Fahrî ve Şeyhî. H. 768/M. 1367 yılında tamamladığı

¹⁴⁴ Ridvân, HŞ. nüshaları: Bkz. W. Pertsch, *Die türkischen Handschriften Der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Wien 1864, s. 173-174; Pertsch, *Die türkischen Handschriften Der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889, s. 457. Atatürk Ün., 369/4 (Hayâtî mahlaslı); H. Kavruk'taki yazma (Hayâtî mahlaslı).

¹⁴⁵ Firdevsî, *Şâh-nâme*, Tehrân 1345, C. VII, s. 3-178.

¹⁴⁶ B. Flemming, *Fahrîs Husrev ü Şîrîn*, Wiesbaden 1974 (= Flemming, HŞ.), s. 144.

¹⁴⁷ G. Aliyev, *Şîrîn ü Husrev*, Moskova 1961.

¹⁴⁸ F.K. Timurtaş, *Şeyhî ve Husrev ü Şîrîn'i*, İstanbul Ün. Ed. F., 2. bs. 1980 (= Timurtaş, HŞ.), s. 17; Timurtaş, *İran Edebiyatında Husrev ü Şîrîn ve Ferhâd ü Şîrîn Yazan Şairler* (Şarkiyat M., C. IV, 1961).

¹⁴⁹ Timurtaş, HŞ., s. 36-37.

¹⁵⁰ Timurtaş, HŞ., s. 36-37; Timurtaş, *Türk Edebiyatında Husrev ü Şîrîn ve Ferhâd Şîrîn Hikâyesi* (TDED., C. IX, 1959); Flemming, HŞ., s. 148.

¹⁵¹ G. Alpay, *Ali Şir Nevâtî Ferhad ü Şîrîn* (inceleme-metin), Ankara 1975 (= Alpay, FŞ.).

¹⁵² Lâmi'î'nin *Ferhâd-nâmesi* Nevâcî'nin eserinin küçük değişikliklerle Anadolu Türkçesine çevrilmiş biçimidir. Bkz. Timurtaş, HŞ., s. 39, 43-44; Alpay, FŞ., s. 63.

mesnevide Fahrî, Nizâmî'yi esas almış, onda bulunmayan tarihi olayları *Şâh-nâme* den yararlanarak yazmıştır¹⁵³. Eserini H. 824-832/M. 1421-1428 yılları arasında yazan Şeyhî ise, Nizâmî'nin eserinin üçte birine yakın kısmını mealen tercüme etmiş, öbür kısmını kendisi yazmıştır¹⁵⁴. Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrînî* Anadolu'da bu konuyu işleyen şairler üzerinde etkili olmuştur. Şeyhî'nin Ahmed-i Rıdvân üzerindeki etkisini ileride anlatacağız.

Rıdvân'nın üçüncü mesnevisi olan *Husrev ü Şîrînî*, ikisi Rıdvân mahlaslı, ikisi de Hayâtî mahlaslı olmak üzere dört nüshası vardır. Araştırmalarımızda Rıdvân mahlaslı Gotha yazmasını kullanamadık. Berlin yazmasının başı ve sonu tamam olmakla birlikte, aradan bazı yaprakları koparak kaybolmuş, bazı yaprakların da yerleri değişmiştir. Ancak Hayâtî mahlaslı nüshalar, Rıdvân mahlaslı nüshayı hiçbir eksiklik kalmayacak şekilde tamamlamaktadır.

Rıdvân, eserini bitirdiği tarihi:

Tamâm oldu çü sözüm faşl-ı gülde
Bu mışra^c düşdi târihi gönülde¹⁵⁵

beytiyle veriyor. İkinci mısraın hesaplanmasıyla elde edilen H. 907 tarihinin baharı (faşl-ı gül) M. 1502 yılını karşılamaktadır. Şair eseri kimin için yazdığını da:

Şeh-i gîtî-sitân Şeh Bâyezid Hân
Ser-i şâhân-ı âlem hân bin hân¹⁵⁶

beytiyle açıklıyor. Rıdvân bu beytin devamında eserini övüyor ve onu padişaha armağan etmek üzere kaleme aldığını bildiriyor. *Husrev ü Şîrînî* beyit sayısı da mesnevinin sonunda yer alan:

Bu nazm-ı dil-güşâ çün rişte-i dür
Adedde altı biñ üç yüz sekizdür¹⁵⁷

¹⁵³ Flemming, HŞ., s. 135, 144.

¹⁵⁴ Flemming, HŞ., s. 139.

¹⁵⁵ Rıdvân, HŞ., bk. 232 b.

¹⁵⁶ Rıdvân, HŞ., bk. 9 a.

¹⁵⁷ Rıdvân, HŞ., bk. 232 b.

beytinden anlaşılmaktadır. Ancak çalışmalarımızda kullandığımız Berlin yazmasının beyit sayısı şairin bildirdiği 6308 sayısının çok altındadır. W. Pertsch, Gotha yazmasında yaklaşık 5700 beyit bulunduğunu bildirir¹⁵⁸. Yazar bu nüshada da kopukluk olduğunu söylediğine göre, şairin verdiği sayıya inanmak gerekir. Öte yandan, Berlin yazmasıyla H a y â t î mahlaslı yazmaların karşılaştırılması sonunda, beyit sayısı şairin bildirdiği sayıyı bulmaktadır. R ı d v â n eserinin sebeb-i telif bölümünde:

Dimişlerdür belî bu dâstânı
Tutupdur H̄usrev ü Şîrîn cihânı

Veli bu nüsha şîrinter düşüpdür
Olar şehd ise bu şekker düşüpdür

Olardan muhtaşar kıldum bu genci
Kî gûş-ı sâmi'a virmeye renci¹⁵⁹

diyerek, eserini öncekilere göre kısalttığını bildiriyor. Nitekim N i z â m î'nin eseri 6500 beyit, Ş e y h î'nin eseri ise, N i z â m î'deki olayların hepsini almadığı halde 6944 beyittir.

Şair bu mesnevisini hezec bahrinin mefâ'ilün/mefâ'ilün/fa'ülün vezniyle yazmıştır. R ı d v â n vezin bakımından Ş e y h î'ye uymuştur. Bu mesnevide yer alan değişik nazım şekilleri ve bunların vezninde de Ş e y h î etkisi görülmektedir. Mesnevi içinde yer alan 25 gazel, 1 tercî-i bend ve 1 kasidede değişik vezinler kullanılmıştır.

*Husrev ü Şîrîn*in konusu, Sâsânî hükümdarlarından H u s r e v le Ermen melikesi M i h i n B â n û'nun yeğeni Şîrîn arasındaki aşktır. R ı d v â n eserin sonundaki:

Çü düzdün kıssa-i Şîrîn ü H̄usrev
Kühen dâstân-ı çerhi eyledün nev
İdüp sihr ile tecdid-i 'ibâret
Gine buldurduñ ol söze tarâvet
Bu bâğ-ı köhneye virdün yine âb
Gine kılduñ dırahtın sebz ü şâd-âb¹⁶⁰

¹⁵⁸ W. Pertsch, *Gotha Kataloğu*, s. 173-174.

¹⁵⁹ Rıdvân, HŞ., yk. 12 b.

¹⁶⁰ Rıdvân, HŞ., yk. 232 a; Atatürk Ün., 369/4, yk. 197 b.

beyitleriyle “kühen dâstân” ve “bâğ-ı köhne” diyenitelediği Husrev ü Şîrîn hikâyesine yeni bir biçim verdiğini söylemek ister. Bu sözler, eski dille yazılmış eseri günün diliyle yeniden yazma anlamına da gelebilir. Nitekim şair, eserinin başında Türk edebiyatında kendisinden önce bu hikâyeyi yazan Şeyhî’yi:

Bu gün şâd eyleyüp Şeyhî revânın
Bedî’ itsün ma’ânînüñ beyânın ¹⁶¹

beytiyle anmıştır. Şeyhî ve Rıdvân’ın eserleri konu ve kişiler yönünden karşılaştırıldığında, iki eser arasında büyük bir benzerlik bulunduğu görülür.

Rıdvân, *Husrev ü Şîrîn*i yazarken hem Nizâmî’nin hem de Şeyhî’nin eserinden yararlanmıştır. Kimi olayları verirken Nizâmî’ye kimilerinde ise Şeyhî’ye uymuştur. Ancak şair, Şeyhî’deki planı bir iki nokta dışında aynen uygulamıştır. Hatta mesnevi içindeki gazellerden çoğu ve tercî-i bend Şeyhî’ye naziredir. Aşağıda Rıdvân’ın eserindeki olayların hangi şair doğrultusunda ele alınıp işlendiğini göstermeye çalışacağız:

Rıdvân hikâyenin başını Nizâmî’den almıştır. Ancak Husrev’in doğumuyla ilgili olarak babası Hürmüz’ün gördüğü rüya, Nizâmî ve Şeyhî’de anlatılmamıştır. Eserde Husrev’in çocukluğu ve yetişmesi Nizâmî’deki gibidir.

Husrev’in avlanırken bir köye uğraması, adamlarının bu köyde etrafa zarar vermesi olayını Rıdvân, Nizâmî ve Şeyhî’ye yakın bir şekilde işlemiştir. Fakat Husrev’in bu olayla ilgili olarak babasına hesap verışı Rıdvân’da daha değişiktir. Rıdvân’ın eserindeki olaylar, bundan sonra Nizâmî ve Şeyhî ile aynı sırada devam ediyor. Önemli ayrıklarsa şunlardır:

Şîrîn’in Ermen’den Medâyîn’e kaçışını Rıdvân Nizâmî’ye uyarak anlatmıştır. Nizâmî ve Şeyhî’de Şîrîn’in Medâyîn’e varışı, Husrev’in sarayına yerleştikten sonra kendisine bir kasr yaptırması birbirini izleyen iki olay olduğu halde, Rıdvân Husrev’in Ermen’e varışı ve Mihîn Bânû tarafından ağırlandığını bu iki olay arasında vermiştir.

¹⁶¹ Rıdvân, HŞ., yk. 2 a.

Rıdvân, Hürmüz'ün (Husrev'in babası) tahttan indirilmesine neden olan olayları anlatırken Şeyhî'yi örnek almıştır. Bu tarihî olaylar Nizâmî'de yoktur.

Şeyhî'de Husrev le Şîrîn arasında baştan sona aracılık eden kişinin adı Şâvûr olarak geçer, Rıdvân Nizâmî'ye uyarak Şâbûr adını kullanmıştır. Şîrîn'in Nigisâ adlı çengisi Şeyhî'de vakanın sonuna kadar aynı adla sahnededir. Buna karşılık Rıdvân, son meclislerde bu çenginin adını Mehestî olarak değiştirmiştir.

Husrev'in, nikâhsız vuslatı kabul etmeyen Şîrîn'i yalnız bırakmak için Şâbûr'u Şîrîn'le görüşmekten alıkoyması üzerine, Şîrîn'in yalnızlıktan bunalması, geceyle, mumla, pervaneyle konuşması ve Tanrı'ya yakarması anlatıldıktan sonra Şeyhî kaside şeklinde bir münacat ekler. Rıdvân'da böyle bir kaside yoktur.

Husrev av bahanesiyle Şîrîn'in kasrından yana gider. Husrev'in sarhoş olarak kendisine gelmekte olduğunu gören Şîrîn, kapıları kapattırır. Ancak onu görmenin sevinciyle gazel söyler. Şeyhî burada bir gazel vermiştir. Rıdvân'da ise iki gazel bulunmaktadır.

Bütün yakarmalarına rağmen Şîrîn'i yola getiremeyen Husrev'in İsfahanlı Şekerle olan ilişkisini anlatırken Rıdvân, Şeyhî'den tamamen ayrılmış, Nizâmî'nin anlattıklarına uymuştur.

Rıdvân, Şeyhî ve Nizâmî'de daha uzun olan Husrev'in Büzürgümmîd'e sorularını ve bu soruların cevaplarını oldukça kısaltmıştır.

Şeyhî'nin eserinde bulunmayan Şîrûye, Şîrûye'nin Husrev'i öldürmesi, Husrev'in rüyasında Hz. Muhammed'i görmesi, Husrev'in Hz. Muhammed'den gelen dine çağrı mektubunu yırtması ve buna bağlı olarak anlatılanları Rıdvân Nizâmî'den almıştır.

Rıdvân'ın *Husrev ü Şîrîn*ini Nizâmî ve Şeyhî'nin eserleriyle karşılaştırarak elde ettiğimiz sonuç şudur: Rıdvân, plan bakımından Şeyhî'yi izlemiştir. Şeyhî'de bulunmayan kısımları Nizâmî'den, Nizâmî'de bulunmayan kısımları da Şeyhî'den almıştır. Nizâmî'den alınan bölümlerde yer yer tercüme beyitler görülmekle birlikte, doğrudan tercüme yoluna gidilmediği ve oldukça serbest davranıldığı anlaşılmaktadır. Şeyhî'den alınmış bölümlerde de durum pek farklı değildir. Rıdvân'da iki şairden ayrılan yönler onun, eserine orijinal bir görünüş verme çabasıyla açığlanabilir ve bu konuda başarılı olduğu söylenemez.

5. *Rıdvâniyye*¹⁶²

Ahmed-i Rıdvân'ın bu mesnevisinin bilinen tek yazmasını Süleymaniye Kütüphanesinde bularak tanıtmıştık¹⁶³. Şairin öbür mesnevilerindeki yaprak kopuklukları bu yazmada da vardır. Konunun akışından, eserin iki yerinde kopma olduğu anlaşılıyor. Bunlardan ilki 1 b'den 2 a'ya geçişte, ikincisi ise 4 b'den 5 a'ya geçiştir. Ancak kaybolan yaprakların sayısı hakkında tahminde bulunmak güçtür. Dinî ve ahlâkî öğütlerle hikâyelerden oluşan bu kısa mesneviden günümüze kadar hiç kimse söz etmemiştir.

Rıdvân eserine verdiği adı:

Minnet-i Hâk buldı bu nazm ihtîâm
Rûh-ı Kudsî didi "Rıdvâniyye" nâm¹⁶⁴

beytiyle bildirmiştir. Mesnevinin sonundaki:

Didi târihe bu mısra^c hûbdur
Bu kitâbum kamudan maḥbûbdur¹⁶⁵

beytiyle de eserini bitirdiği tarihi vermiştir. İkinci mısraın hesabıyla çıkan tarih, H. 914/M. 1508-9 yılını karşılamaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz eksiklikler dolayısıyla, eserin başında bulunması beklenen sunuş bölümünü göremiyoruz. Ancak şair, birisi "hatime"de olmak üzere üç ayrı yerde II. Bayezid'den övgü ve saygıyla söz etmektedir. Bunlardan ilki, padişahların adil olmaları gereği üzerinde durulan bölümde:

Şehler içinde huşûşâ Şâhumuz
Kıtb-ı âlemdür hüveydâ Şâhumuz
Enbiyâlar sırrı Sulţân Bâyezîd
Evliyâlar fâhır Sulţân Bâyezîd

¹⁶² Rıdvân, R., Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud 3330; ölçüleri: 240 × 160-160 × 100, yk.: 81, satır: 11, yazı: Talik, başı tezhipli, ilk yapraklar yaldız çerçevesi, başlıklar yazılmamış, istinsah tarihi ve müstensihî belli değil.

¹⁶³ Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 187-208.

¹⁶⁴ Rıdvân, R., yk. 81 a.

¹⁶⁵ Rıdvân, R., yk. 81 b.

‘Ârifin sultâniyidi Bâyezîd
 Hâzretüñ bürhâniyidi Bâyezîd
 Şimdi devrânında Sultân Bâyezîd
 Bu cihânuñ kuşbîdur olsun mezîd ¹⁶⁶

beyitleriyle verilen övgüdür. Şair burada Padişahı veli olarak anıyor ve onu Bâyezîd-i Bistâmî ile bir tutuyor. Rıdvân, Hz. Ömer'in adaletinden söz ettiği bölümün sonunda da:

Ahmed-i Rıdvân Şeh-i devrânumuz
 Bâyezîd Han sâye-i Raḥmânumuz
 ‘Adl ile Fârûk-ı devrândur bu gün
 Kışver-i Rûm’a Süleymândur bu gün ¹⁶⁷

beyitleriyle II. Bâyezîd'i adaleti yönünden övüyor. Rıdvân, mesnevinin sonunda, kitabını Padişah için yazdığını söyleyerek, onu şu beyitlerle anıyor:

Bu sarâyı işledüñ Şâh adına
 Adıyla başladıñ bünyâdına
 Server-i şâhân-ı ‘âlem Bâyezîd
 Devleti her mâh u sâl olsun mezîd ¹⁶⁸.

Rıdvân, eserin sonundaki:

Bu kitâb ebyâtı bununla tamâm
 Oldı “elfeynu şemânin” ve’s-selâm ¹⁶⁹

beytinde, ikinci mısradaki Arapça ibareyle beyit sayısını 2080 olarak bildiriyor. Ancak yukarıda da belirttiğimiz kopukluklar nedeniyle eldeki yazmanın beyit sayısı 1743'e ulaşabilmektedir. İki sayı arasındaki fark, yazmada yaklaşık 12-13 yaprağın kopmuş olduğunu gösteriyor.

Rıdvâniyye baştan sona remel bahrinin fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Mesnevi içinde başka nazım şekilleri de bulunmaktadır.

¹⁶⁶ Rıdvân, R., yk. 19 b.

¹⁶⁷ Rıdvân, R., yk. 43 b.

¹⁶⁸ Rıdvân, R., yk. 80 b-81 a.

¹⁶⁹ Rıdvân, R., yk. 81 b.

Mesnevinin konusunu dinî ve ahlâkî öğütler oluşturmaktadır. Şair her öğütle ilgili hikâyeler de vererek, söylediklerini pekiştirmeye çalışmıştır. *Rıdvâniyye*deki öğütleri ve hikâyeleri şöyle sıralayabiliriz:

a. Tevbe konusunda

Şair, yazmanın kayıp sayfalarında bu konuyu işlemeye başlamıştır. *Habîb-i A'cemî*'nin tevbe ederek ribâ (= faizcilik, tefecilik) günahından arınması¹⁷⁰; *Fazîl* adlı bir haraminin tevbeyle günahlarından kurtulması¹⁷¹; önceleri ayyaş olan *Beşr-i Hâfî*'nin tevbe yoluyla dindar bir kişi olması¹⁷² hikâyelerini, tevbe konusunda söylediklerine örnek olarak verir. Şair, nefesine uyararak işlediği günahlardan tevbe ederek¹⁷³ bu bölümü bitirir.

b. Padişahların adaletli olması

Rıdvân, padişahların adil olması gereğini vurguladıktan sonra, zalim *Dahhâk*'in omuzlarından çıkan yılanları, onun zulmü nedeniyle uğradığı kötü sonu dile getirir. Zalim olarak tanınan hükümdarlardan *Nemrûd*, *Fir'avn*, *Yezîd*, *Haccâc* ve *Timur*'un Tanrı tarafından cezalandırıldıklarını anlatır¹⁷⁴. Adil padişahların peygamberlerin vekilleri olduğunu anlattıktan sonra, *Behrâm* adlı adil hükümdarın hikâyesini verir¹⁷⁵.

c. Kulların padişaha karşı görevleri

Rıdvân bu ana başlık altında *Ayâz*'in *Mahmûd*'a sadakatini gösteren iki hikâye anlatır¹⁷⁶.

ç. Bencilliğe yergi

Rıdvân, bencilliğin kötülüğünü, konuşmayı ayna arkasına saklanan adamdan öğrenen papağanla ilgili hikâyesiyle anlatmıştır¹⁷⁷.

d. Edebi terk etmemek

Şair bu konuda söylediklerini, kötü huylu zahidin cariye ile ilişkisini anlatarak pekiştirmek istemiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁰ *Rıdvân*, R., yk. 5 a-6 b.

¹⁷¹ *Rıdvân*, R., yk. 6 b-9 a.

¹⁷² *Rıdvân*, R., yk. 9 a-11 b.

¹⁷³ *Rıdvân*, R., yk. 11 b-13 b.

¹⁷⁴ *Rıdvân*, R., yk. 13 b-15 b.

¹⁷⁵ *Rıdvân*, R., yk. 15 b-20 a.

¹⁷⁶ *Rıdvân*, R., yk. 20 a-24 b.

¹⁷⁷ *Rıdvân*, R., yk. 24 b-25 b.

¹⁷⁸ *Rıdvân*, R., yk. 25 b-27 b.

e. Günahlar gözyaşıyla yıkanmalı

Rıdvân bu düşüncesini de namaz kılariken ağlayan adam hikâyesiyle anlatmıştır¹⁷⁹.

f. Dünya nimetlerine düşkün olmamak

Bu düşünce, buldukları hazineyi paylaşmamak için birbirini öldüren üç arkadaş ve onları gören Hz. İsa'nın sözleri anlatılarak açıklanmıştır¹⁸⁰.

g. Ecele boyun eymek gerekir

Bu düşünce, Azrailin ecele karşı çıkan bir padişahla, ecele boyun eyen inançlı bir kulun ölümleri anlatılarak verilmiştir¹⁸¹. Şair cimrilikten sakınmak gerektiğini de, Azraille pazarlık yapmak isteyen zenginle ilgili hikâye ile vermiştir¹⁸². Rıdvân, ecelden kaçılmayacağını, Hz. Süleyman zamanından bir hikâye ile anlatır¹⁸³.

ğ. Dünya nimetlerinden uzaklaşmak

Rıdvân burada dünya nimetlerinden vazgeçip, ahirete yönelmek gerektiğini söyledikten sonra, İskenderle ilgili bir hikâye anlatır¹⁸⁴.

h. Dört halife hakkında

Rıdvân Hz. Ebu Bekr'den başlayarak Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye ayrı başlıklar altında yer vermiş, onlarla ilgili çeşitli hikâyeler anlatmıştır.

Hz. Ebu Bekr'in ilk halife olduğu, Hz. Muhammed'e bağlılığı, din yolundaki maddi ve manevi fedakârlıkları anılmıştır¹⁸⁵. Hz. Ömer'in adaleti hadisler ve başka rivayetlerle dile getirilmiş¹⁸⁶, onun dünyanın geçiciliği ile ilgili olarak Hz. Muhammed'den naklettiği sözlere yer verilmiştir¹⁸⁷. Rıdvân burada adil ve iyiliksever olmanın önemini vurgulamak üzere, çölde susamış bir köpeğe kuyudan çizmesiyle su çıkaran adamın günahlarının bağışlandığını anlatan bir hikâyeyi ve önündeki karıncayı ezmek için yolunu değiştiren bir kişinin cehennem

¹⁷⁹ Rıdvân, R., bk. 27 b-28 b.

¹⁸⁰ Rıdvân, R., bk. 29 a-30 a.

¹⁸¹ Rıdvân, R., bk. 30 a-33 b.

¹⁸² Rıdvân, R., bk. 33 b-36 a.

¹⁸³ Rıdvân, R., bk. 38 b-40 a.

¹⁸⁴ Rıdvân, R., bk. 36 b-38 b, bu hikâyenin benzeri Câmî (*Hıred-nâme-i İskenderî, Heft-evreng,*

s. 984)'de de vardır.

¹⁸⁵ Rıdvân, R., bk. 40 a-42 b.

¹⁸⁶ Rıdvân, R., bk. 43 a-43 b.

¹⁸⁷ Rıdvân, R., bk. 43 b-44 b.

azabından kurtulduğu yolunda Ebû Hureyre'nin bir rivayetini verir¹⁸⁸. Şair, Hz. Osman'ı Câbir'den aktardığı şu rivayetle anlatır: Hz. Muhammed, Hz. Osman'ın düşmanı olan ve Medine'de ölen bir kişinin namazını kılmamıştır. Rıdvân, Hz. Osman'a kızıp da sağlığında ona vuramayan, öldükten sonra musallada yatarken kimse görmeden bir tokat atan adamın elinin kuruduğu yolunda başka bir hikâye anlatır¹⁸⁹. Hz. Ali, Ebû Zer'den nakledilen bir hadisle anlatılır. Rüyasında Hz. Muhammed'in, Ali'ye düşman olarak gösterdiği komşusunu öldüren adamla ilgili bir hikâye de verilmiştir¹⁹⁰.

1. Evliya kerametleri hakkında

Rıdvân, evliyanın zaman ve mekân kavramının dışına çıkabildiğini, bunlardan zaman kavramını aşabilenlere "ashâb-ı lahza", mekân kavramını aşabilenlere "ashâb-ı hatve" dendiğini anlatır. Bu kerametlere inanmak gerektiğini, İbnî Sekîne adlı veli ile şüpheli müridi arasındaki olayı hikâye ederek vurgular¹⁹¹. Ayrıca Şeyh Sadrüddîn'in bir kitabından tercüme ettiğini bildirerek, Kur'an'ı günde yetmiş kez hatmeden Şeyh İsa'yı anlatır¹⁹².

i. Bilginlere saygı konusunda

Rıdvân, bilginlere saygı gösterilmesi gerektiğini, ayet ve hadisten gösterdiği delillerle anlatır; Halife Mansûr'la Ca'fer-i Sâdık arasındaki olayı hikâye eder¹⁹³.

j. Dört İmam hakkında

Şair, burada sırasıyla Ebû Hanîfe¹⁹⁴, Şâfi'î¹⁹⁵, Mâlik¹⁹⁶ ve Ahmed-i Hanbeli¹⁹⁷ hakkında bilgiler verir, çeşitli rivayetler aktarır. Sonunda her dört mezhebin de hak yol olduğunu ifade eder.

k. Nefs hakkında

Ahmed-i Rıdvân burada nefsi ve nefsin "emmâre", "levvâme", "mutmainne" derecelerini anlatır. Sonunda "mâsivâ" nakşından arınmış

¹⁸⁸ Rıdvân, R., bk. 44 b-46 a.

¹⁸⁹ Rıdvân, R., bk. 46 a-47 b.

¹⁹⁰ Rıdvân, R., bk. 47 b-50 a.

¹⁹¹ Rıdvân, R., bk. 50 a-52 b.

¹⁹² Rıdvân, R., bk. 52 b-54 a.

¹⁹³ Rıdvân, R., bk. 54 b-57 a.

¹⁹⁴ Rıdvân, R., bk. 57 a-62 b.

¹⁹⁵ Rıdvân, R., bk. 62 b-65 b.

¹⁹⁶ Rıdvân, R., bk. 65 b-67 a.

¹⁹⁷ Rıdvân, R., bk. 67 a-69 a.

gönüllerin daha parlak ve tecelliye uygun olacağını vurgulayan, iki ressamın hikâyesini anlatır¹⁹⁸. Yine bu konuya bağlı olarak, Gazzâlî ile kardeşi Muhammed arasında geçen olay dile getirilmiştir¹⁹⁹.

1. Tanrı aşkı

*Rıdvâniyye*ye aşkı dile getirerek başlayan şair, son konu olarak yine gerçek aşkı seçmiştir. Rıdvân bu bölümde benlikten arınmak, dünyadan uzaklaşmak ve aşkla yücelmek konularında öğütler vermiş, bir de baykuş hikâyesi anlatmıştır²⁰⁰.

6. *Mahzenü'l-esrâr*²⁰¹

Nizâmî'nin ilk mesnevisi olan *Mahzenü'l-esrâr* dinî, ahlakî ve tasavvufî konularda yazılmış yirmi "makale" ve her makaleden sonra gelen birer hikâyeden oluşmaktadır²⁰². *Mahzenü'l-esrâr* gerek İran edebiyatında, gerekse Türk edebiyatında çok tanınmış ve etkili olmuş bir mesnevidir. Esere İran edebiyatında yazılmış nazirelerden, Anadolu'daki benzerlerini etkileyenler şunlardır: Emîr Husrev-i Dihlevî, *Matta'u'l-envâr*²⁰³; Hâcû-yi Kirmânî, *Ravzatü'l-envâr*²⁰⁴; Abdurrahmân-ı Câmî, *Tuhfetü'l-ahrâr*²⁰⁵.

Nizâmî'nin eseri Anadolu dışındaki Türk edebiyatını da etkilemiş, Çağatay şairlerinden Mîr Haydar²⁰⁶ ve Ali Şîr Nevâcî²⁰⁷ de bu türde mesnevi yazmışlardır. Ancak bu şairlerin eserleri Rıdvân'dan önce Anadolu'da etkili olmamıştır.

¹⁹⁸ Rıdvân, R., bk. 69 a-74 a.

¹⁹⁹ Rıdvân, R., bk. 72 a-74 a.

²⁰⁰ Rıdvân, R., bk. 74 a-80 b.

²⁰¹ Rıdvân, *Mahzenü'l-esrâr*, Atatürk Ün. Ktp. Levend Kitapları 369/1, bk. 1 b-22 b (= Rıdvân, Mc.); bu yazma Levend tarafından tanıtılmıştır (TD., S. 4, 1952). Eserin değerlendirmesi için bkz. Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 208-228.

²⁰² Nizâmî, *Külliyât*, s. 10-118.

²⁰³ Emîr Husrev-i Dihlevî, *Matta'u'l-envâr*, Tâhir Ahmedoğlu Muharremof, Moskova 1975; *Emîr Husrev-i Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Davalrâni Hızır Han Adlı Eserinin Tenkidli Metni*, E. Türkmen, İstanbul Ün. Ed. F. doktora tezi (basılmamış 1978).

²⁰⁴ Hâcû-yi Kirmânî, *Ravzatü'l-envâr*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 289/1; Ayasofya o.3857 ve o.1824; Fatih 2634.

²⁰⁵ Câmî, *Tuhfetü'l-ahrâr*, *Heft-evreng*, s. 366-443.

²⁰⁶ Mîr Haydar, *Mahzenü'l-esrâr*, Millet Ktp., Ali Emîrî Manzum 951; eser hakkında bkz. J. Eckmann, *Fundamenta*, C. II, s. 317-319; O.F.Sertkaya, İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış, Bachum 1977; H.F. Hofman, *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Utrecht 1969, s. 275.

²⁰⁷ Nevâcî, *Hayretü'l-ehrâr*; Levend, *Ali Şîr Nevat*, C. III, TDK. Ankara 1967, s. 3-5 ve 15-95.

Anadolu'da Rıdvân'ın eserinden önce, Ma'nevî mahlası kullanan ve hakkında fazla bilgimiz bulunmayan bir şairin *Mahzenü'l-ibrâr* adlı Farsça mesnevisini görmekteyiz²⁰⁸. Kaynaklarda bu mahlasla tanıtılan şairlerden hiçbirinin, *Mahzenü'l-ibrâr* şairi ile ilgisi yoktur. Eserinden elde edebildiğimiz bilgilere göre şair, Anadolu'ya Fatih zamanında gelmiş ve padişah'tan kabul görmüştür. Eserin yazılış tarihi olan H. 874/M. 1469'da yukarıdaki bilgileri doğrulamaktadır. Nizâmî'nin eserine göre oldukça değişik bir düzene sahip olan *Mahzenü'l-ibrâr*'ın Rıdvân üzerinde etkili olduğu söylenemez.

Eldeki tek yazması Hayâtî mahlasını taşıyan *Mahzenü'l-esrâr*ın gerçekte Rıdvân'a ait olması gerektiğini, yukarıda kanıtlarla göstermeye çalışmıştık²⁰⁹. Onun için, *Mahzenü'l-esrâr* Rıdvân'ın mesnevileri arasında değerlendiriyoruz. Şair:

Gösterüp evzâc-ı bedî' u garîb
 Şu'bede-i tâze kıpardum 'acîb
 Kimseneden gelmedi bu ma'rifet
 İstemedüm bir kişiden 'âriyet
 Zâhir olan bâtınım esrâridur
 Her neyse fikrümün ebkâridur²¹⁰

diyerek eserin orijinal olduğunu bildirmekteyse de, bu iddiası pek doğru değildir. Çünkü bu mesnevi her yönüyle Nizâmî'nin eseriyle tam bir beraberlik içindedir. Ayrıntılarda görülen küçük değişiklikler, eserin orijinal olmasını sağlayacak nitelikte değildir. Bununla birlikte, yukarıdaki beyitlerin, o güne kadar Anadolu'da *Mahzenü'l-esrâr* yazılmadığı anlamına gelebileceğini düşünebiliriz.

Mesnevinin yazıldığı tarih kesin olarak belli değildir. Ahmed-i Rıdvân, bütün mesnevilerine tarih düşürdüğünü söylemektedir. Hayâtî mahlası taşıyan *İskender-nâme* ve *Husrev ü Şîr*'inde tarih beyti yoktur; fakat aynı mesnevilerin Rıdvân mahlası taşıyan yazmalarında tarih beyti bulunmaktadır. Bu durum, *Mahzenü'l-esrâr*'da da var olan tarih beytinin

²⁰⁸ Ma'nevî, *Mahzenü'l-ibrâr*, Süleymaniye Ktp. Fatih 4080/1; bkz. *İstanbul Kütüphanelerinde, Fatih'in Hususî Kütüphanesinde ve Fatih Çağı Müelliflerine ait Eserler, İstanbul Ün. yayınlarından 549*, İstanbul 1953.

²⁰⁹ "Rıdvân-Hayâtî karışıklığının çözümüne doğru" başlığına bkz.

²¹⁰ Rıdvân, Me., yk. 4 b.

H a y â t i tarafından eserden çıkarıldığı kanısını uyandırmaktadır. Şair, eserin baş tarafında, Nizâmî'nin eserinde bulunan ²¹¹ bir beyti:

Nuh şadı geçdi çü bu gün sâl-i h'vâb
Yir yüzine çıkmğa eyle şitâb ²¹²

biçiminde Türkçeye çevirmiştir. Eserin yazıldığı tarihte Peygamber'in ölümünden 900 yıldan fazla bir zaman geçtiği bildirildiğine ve Hz. M u h a m m e d'in ölümü hicretin on birinci yılına geldiğine göre, bu tarih H. 911/M. 1505-6 yılından sonra olmalıdır. Ayrıca eserin II. Bayezid'e sunulmuş olması, yazılış tarihinin H. 918/M. 1512'den önce olduğunu gösterir. O halde *Mahzenü'l-esrâr*ın yazılış tarihi H. 911-918/M. 1505-1512 tarihleri arasında kalan yedi yıllık dönem içindedir.

Mesnevinin II. Bayezid adına yazıldığı, baş tarafındaki üç ayrı başlık altında belirtilmiştir ²¹³. *Mahzenü'l-esrâr*ın eldeki yazmasında 2023 beyit bulunmaktadır. Bu sayı Nizâmî'nin eserinde yazma ve baskılarda 2200-2400 arasında değişmektedir. İki eser arasındaki beyit sayısının yakın oluşu, Nizâmî'ye ne ölçüde bağlı kalındığını gösterir.

Şairin kullandığı vezin de Nizâmî ile aynıdır. Mesnevi, serî bahrinin müfte'ilün/müfte'ilün/fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Bu veznin kullanılması, şairin tercümede kolaylık sağlama amacıyla açıklanabilir. Çünkü, kendisinden önceki yüzyıllarda daha çok kullanılmış ve işlenmiş olan kalıpları dahi başarıyla kullandığı söylenemeyen şairin, böyle daha az kullanılmış bir vezni seçmesi, bu konudaki iddiasına değil, olsa olsa tercümede kolaylık sağlama arzusuna bağlanabilir.

Eser, baştan sona Nizâmî'nin eserini izlemektedir. Ancak mesnevinin hiçbir yerinde Nizâmî'den söz edilmez. Halbuki *Mahzenü'l-esrâr* Nizâmî'nin aynı adı taşıyan mesnevisinin tercümesidir. Şair tercümede genellikle serbest davranmış, çoğu yerleri mealen tercüme yoluna gitmiş, bazı beyitleri de doğrudan çevirmiştir. Birkaç yerde şairin Nizâmî'ye göre küçük değişiklikler yaptığı görülür. Aşağıda bu değişiklikleri kısaca belirteceğiz:

*Mahzenü'l-esrâr*ın ilk sekiz yaprağındaki bazı başlıklar, Nizâmî'deki başlıklara uymadıkları gibi, metinde anlatılanlara da uygun düşmüyor. Bu

²¹¹ Nizâmî, *Külliyyât*, s. 23; bu beyit: "570 yıldır uyuduğun yetişir, ulu günler yaklaştı, meclise koş" anlamındadır (bkz. N. Gençosman, *Nizâmî Mahzen-i Esrâr*, İstanbul 1960, 2. bs., s. 31).

²¹² Rıdvân, Me., yk. 3 b.

²¹³ Rıdvân, Me., yk. 4 a-5 a.

yanlıkların, başlıklar sonradan yazılırken müstensih tarafından yapıldığı kesindir. Öbür değişiklikleri de şöylece sıralayabiliriz:

Üçüncü makaleyi izleyen hikâyede, Nizâmî yaşlı çiftçiyle Hz. Süleyman'ın konuşmasını verir. Eldeki metinde ise çiftçiyle konuşan Hz. Süleyman'ın kuşudur²¹⁴. On altıncı makaleden sonra gelen "Yaralı Çocuk" hikâyesinde Nizâmî, arkadaşlarından birinin yaralı çocuğu kuyuya atmayı önerdiğini söyler. Rıdvân'da bu beyitler yoktur²¹⁵. Şair ondokuzuncu makalede tercüme yoluna gitmeyip, daha önceki bölümlerde insan ve ahiret konusunda anlatılanları tekrarlamakla yetinmiştir²¹⁶. Yirminci makalede Nizâmî'nin zaman ve zamaneye yergileri yer alır, Rıdvân ise, hem bu makaledeki beyit sayısını azaltmış, hem de dünyanın vefasızlığını dile getirmekle yetinmiştir²¹⁷. Rıdvân'ın eseri yukarıdaki değişiklikler dışında Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*ıyla aynıdır.

7. *Heft-peyker*²¹⁸

*Heft-peyker*e konu olan Sâsânî hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un hayatı ilk ve basit şekliyle *Şâh-nâme*de anlatılmıştır²¹⁹. Ancak bu konuyu başlı başına bir mesnevi olarak işleyen Nizâmî'dir²²⁰. *Behrâm-nâme* veya *Heft-günbed* adıyla da anılan bu eserinde Nizâmî, Behrâm'ın destanı yönünden daha çok avla, eğlenceyle, önce cariyesi, sonra da yedi iklim hükümdarının yedi kızıyla geçirdiği günleri anlatmıştır. Konu, İran edebiyatında Nizâmî'den sonra Emîr Husrev tarafından işlenmiştir. Emîr Husrev *Heşt-behişt*²²¹ adını verdiği bu mesnevide Nizâmî'deki destanı unsurların çoğunu almamış ve onun anlattığı hikâyeleri değiştirmiştir²²². Bu konuyu daha sonra işleyen İran şairlerinin eserleri, XV. yüzyıl Türk edebiyatı açısından önem taşımamaktadır.

²¹⁴ Nizâmî, *Külliyât*, s. 60-61; Rıdvân, Me., bk. 11 b-12 a.

²¹⁵ Nizâmî, *Külliyât*, s. 103; Rıdvân, Me., bk. 19 b.

²¹⁶ Rıdvân, Me., bk. 21 b.

²¹⁷ Rıdvân, Me., bk. 22 a.

²¹⁸ Rıdvân, *Heft-peyker*, Atatürk Ün. Ktp. Levend yazmaları 369/2, bk. 23 b-65 b (= Rıdvân, Hp.); yazma hakkında bkz. Levend (TD., S. 4, 1952); İkinci yazma: İstanbul Ün. Ktp., Ty. 7575, ölçüleri: 290 × 150-165 × 85, bk.: 124, satır: 17, yazı: Rik'a, miklepli ve mukavva ciltli. Kâğıt: Kalın ve değişik renkte. İstinsah tarihi: H. 1225/M. 1810, müstensihî belli değil.

²¹⁹ Firdevsi, *Şâh-nâme*, Tehrân 1345, C. V-VI; H.T. İlaydın, Behrâm-ı Gûr Menkabeleri (Türkiyat M., C.V, s. 278-279).

²²⁰ Nizâmî, *Külliyât*, s. 600-835.

²²¹ Rızâzâde Şafak, (*Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tehrân 1341, s. 310) eserin adını Heft-behişt olarak anar.

²²² İlaydın, aynı yazı, s. 282.

Büyük Türk şairi Nevâ'î, *Seb'a-i Seyyâr* adıyla aynı konuda yazdığı mesnevîde Nizâmî ile aynı vezni kullanmış, ancak konuyu işlerken önemli değişiklikler yapmıştır.²²³

Bu hikâye Rıdvân'dan önce Anadolu'da da yazılmıştır. Ancak bazı kaynaklarda Heft-peyker veya Behrâm-ı Gûr mesnevisi yazdıkları bildirilen Bursalı Şâh Ali Ulvî, Kudsi Çelebi ve Trabzonlu Ramazan'ın eserleri elde bulunmamaktadır²²⁴. Lâmi'î'nin tamamlamadığı, daha sonra damadı Rûşenîzâde tarafından tamamlanan *Heft-peyker* tercümesi son yıllarda ortaya çıkmıştır²²⁵. Ancak bu mesnevinin Rıdvân'dan sonra yazıldığı kesindir. Anadolu'da Rıdvân'dan önce yazıldığı bilinen tek *Heft-peyker*, Aşkî'nin eseridir. G.K. Alpay, bu mesnevinin bilinen tek yazmasının British Museum'da bulunduğunu haber vermiş, eserin Nizâmî'den değişik vezinle yapılmış bir tercüme olduğunu bildirmiştir²²⁶. Verilen özetten anlaşıldığına göre, Aşkî, tercümede Rıdvân'dan daha serbest bir tutum içindedir. İki eser arasında aynı mesnevinin tercümesi olmaktan başka benzerlik yoktur.

Ahmed-i Rıdvân'ın yazdığına inandığımız *Heft-peykerin* durumu da, daha önce sözünü ettiğimiz *Mahzenü'l-esrâr*dan farksızdır. Ancak, bu mesnevinin Hayâtî mahlası taşıyan iki yazması elimizde bulunuyor. İkinci yazma, birincide görülen ve bizi tereddüde düşüren noktaları aydınlatmaktan uzaktır. İstinsah tarihi birinciye göre çok daha yeni olan bu yazmanın, birinciden kopye edildiği, aynı yanlışların tekrarlanmasından anlaşılmaktadır. Daha önce de açıklamaya çalıştığımız gibi eser, yazıldığı dönem ve sunulduğu kişi bakımından olduğu kadar, dil ve anlatım bakımından da Rıdvân'ın öbür mesnevileriyle bütünleşmektedir. Şair *Mahzenü'l-esrâr*da olduğu gibi bu mesnevisinde de Nizâmî'yi hiç anmaz. Gerçekte Nizâmî'den tercüme edilmiş olan bu eserin kaynaklarını ve yazılış sebebini şair şu beyitlerle dile getirir:

Kışşalar kim yürürdi illerde
Söylenürdi hemîşe dillerde
Şol haberler ki vardı pinhânî
Bilmez idi 'avâm-ı nâs anı

²²³ İlaydın, aynı yazı, s. 285; Levend, *Ali Şir Nevat*, C. III, s. 289-407.

²²⁴ Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, s. 136-137.

²²⁵ G.K. Alpay, Lâmi'î Chelebi and His Works (Journal of Near Eastern Studies, April 1976).

²²⁶ G.K. Alpay, Aşkî'nin Heft Peyker Çevirisi (TDAY., 1972).

Ol suhenler ki Tâzidür ya Derî
Söylenüpdür Buhârî vü Taberî
İntihâb eyleyüp kâmusından
Eyledüm nazm-ı tâze çün gülşen
.....

Şâh-ı nazm idi gerçi Firdevsî
Muhkem idi bu şivede kavsi
Yapmadı mişli bir sarây-ı sürûr
Görmedi bu ‘arûsa beñzer hûr²²⁷.

Şairin yukarıdaki beyitlerde “avâm-ı nâs”ın Arapça ve Farsça olan bu hikâyeleri bilmediği yolundaki sözleri, Anadolu’da ilk *Heft-peyker* örneğinin bu mesnevi olduğu anlamında alınabilir. Ancak bu takdirde, şairin Aşkî tercümesini görmediğini kabul etmek gerekir.

Mahzenü’l-esrâr gibi *Heft-peyker*de de yazılış tarihi yoktur. Ancak, eserin yazıldığı tarih, bazı olaylardan hareketle yaklaşık olarak belirlenebilir. Mesnevi önce II. Bayezid’in şehzadesi Ahmed adına yazılmış, ancak birçok devlet adamının, hatta II. Bayezid’in istekleri tersine Selim’in padişah olmasıyla, eserdeki Ahmed adı Selim’e çevrilmeye çalışılmıştır. Nazım tekniği gözetilmeden yapılan bu değişiklikler, mesnevinin Selim adına yazılmadığını gösterir. Ayrıca, mesnevinin sonunda unutulmuş değiştirilmeyen bir beyitte, Ahmed adı açıkça görülmektedir.

Yapılmaya çalışılan bu değişiklikler ve şairin mesnevideki kasidesinde bulunan:

‘Adl ile dünyâ sarâyın yine ta‘mîr itmege
Fâ‘il-i muhtâr idüpdür zât-ı pâkûñ ihtiyâr
Muntazırdur dide-i devrân rükûbuñ görmege
Atuñ ayağına tâ kim dürlerin ide nişâr²²⁸

beyitleri, eserin II. Bayezid’in son yıllarında, şehzadeleri Ahmed ile Selim arasındaki çekişmeler sırasında kaleme alındığını gösterir. Bu tarih en geç H. 917-918/M. 1511-1512 yılları olabilir.

Şairin bu mesneviyi Şehzade Ahmed için yazdığı kesindir, ancak sunup sunmadığını bilemiyoruz. Şair mesnevinin başında önce II.

²²⁷ Rıdvân, Hp., yk. 24 b.

²²⁸ Rıdvân, Hp., yk. 25 a.

Ba y e z i d'i ö ver ²²⁹, sonra da eserini sunacağı şehzadenin övgüsüne geçer. Buradaki:

Sıyyemâ şâh-zâde Şâh Selîm
Mefhâr-i âl-i husrev-i iklîm ²³⁰

beytinde “Şâh Selîm” ve iklîm” kelimelerinin, silinmiş kelimeler yerine sonradan yazıldığı görülüyor. Gerçekte beytin aslı şöyle olmalıydı:

Sıyyemâ şâh-zâde Aḥmed Ḥan
Mefhâr-i âl-i husrev-i devrân ²³¹.

Şair, başka bir yerde eserini sunacağı şehzadeyi:

Şeh Selîm ibni husrev-i devrân
Bâyezîd ibni Şeh Muḥammed Ḥan ²³²

beytiyle anıyor. Halbuki bu beyit ikinci nüshada şöyledir:

Şeh Aḥmed ibni şeh-i her devrân
Bâyezîd ibni Şeh Muḥammed Ḥan ²³³

Ancak her iki yazmanın sonunda da:

Şehriyâr-ı zamâne Aḥmed Ḥan
Ḥan bin ḥan Sikender-i devrân ²³⁴

beytinin değiştirilmemiş olması, eserin Şehzade Aḥmed için yazıldığını kesinlikle açıklamaktadır. II. Bayezid'e son derece bağlı olan Rıdvân'ın, kardeşler arasındaki taht mücadelesinde Padişaha ve devletin önde gelen kişilerine ters düşmesi de beklenemez.

²²⁹ Rıdvân, Hp., yk. 25 a.

²³⁰ Rıdvân, Hp., yk. 25 a; İst. Ün. Ktp., yk. 6 a.

²³¹ Beyti bu biçimde değiştirirken, Atatürk Ün. 369/2'de “iklîm” kelimesi önünde iyi silinmemiş “ و ” harflerinin varlığından cesaret aldık.

²³² Rıdvân, Hp., yk. 25 b.

²³³ Rıdvân, Hp., İst. Ün. Ktp., yk. 7 b.

²³⁴ Rıdvân, Hp., yk. 65 b; İst. Ün. Ktp., yk. 124 a.

Mesnevinin elde bulunan yazmalarındaki beyit sayısı birbirine çok yakındır. Atatürk Ün.deki yazmada 4174 beyit vardır. İstanbul Ün. Kütüphanesi'ndeki yazma ise birinciden 18 beyit eksiktir. Bu sayı, şairin adını anmadan tercüme ettiği Nizâmî'de 5000 beyittir²³⁵. Bu sayıların karşılaştırılması, Rıdvân'ın eseri kısaltarak tercüme ettiğini gösteriyor.

Şair, mesnevinin vezninde de Nizâmî'ye uymuş ve hafif bahrinin fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün kalıbını kullanmıştır. Ancak Nizâmî'de baştan sona bir tek vezin bulunduğu halde, Rıdvân esere kattığı kaside ve gazelleri değişik kalıplarla yazmıştır.

Mesnevinin Nizâmî'den tercüme olduğunu yukarıda da bildirmiştik. Şairin tercümedeki tutumu *Mahzenü'l-esrâr* dakinden farksızdır. O, bazı yerlerde beyit beyit tercüme yoluna giderken, çoğu yerlerde mealen tercüme yolunu tutmuştur. Rıdvân'ın yaptığı küçük değişiklikleri de şöyle sıralayabiliriz:

İki eser arasında en çok göze çarpan ayrılık, Nizâmî'de baştan sona mesnevi nazım şekli dışına çıkılmamış olmasına karşılık, Rıdvân'da başta bir kaside ile her hikâyeden sonra gelen 8 gazel bulunmasıdır.

Behrâm'ın Havernak sarayında bir odanın duvarında gördüğü nakıştaki yedi kızdan, Mağrib şahının kızı Nizâmî'de Âzeriân, Rıdvân'da Zeytûn'dur.

Behrâm, babasının ülkesine sahip olabilmek için, Kisrâ ile savaşmak yerine, tehlikeli bir yarışma önerir: Hükümdarlık tacını iki aslan arasından alabilen, ona sahip olacaktır. Nizâmî'de Behrâm, silahsız olarak meydana girer, aslanları öldürerek taci alır. Rıdvân ise bu olayın başında Behrâmla Kisrâ'yı konuştırur. Bu bölüm Nizâmî'de yoktur.

Behrâm, üzerine gelmekte olan Hakan'ı yanındaki yüz kahramanıyla yener. Nizâmî'de Hakan'ın öldürüldüğü söylenmez. Rıdvân, Behrâm'ın Hakan'ı öldürüşünü anlatır.

Nizâmî, Behrâm'ın Şide adlı üstada yedi sevgilisi için yedi kümbet yaptırdığını anlatır. Rıdvân'da Şide'den önce bu işi yapmayı Behrâm'ın Rûmî musahibi teklif etmiş, Behrâm onun teklifini kabul etmemiştir.

Rıdvân'daki ayrılıklardan birisi de, başlık sayısının Nizâmî'ye göre farklı oluşudur. Ancak eserin her iki yazmasında da başlıkların

²³⁵ Bu sayı, araştırmalarımızda kullandığımız *Külliyyât*taki metne göredir. A. Ateş eserin beyit sayısını 5600 olarak verir (İslâm Ansiklopedisi, Nizâmî maddesi).

yazılmamış olması, iki şairin eserlerindeki başlıkları karşılaştırmamızı engelliyor. Bununla birlikte, metnin karşılaştırılması, Nizâmî'nin tek başlıkta verdiği olayları Rıdvân'ın ikiye böldüğünü göstermektedir²³⁶.

Sonuç olarak, bu yazımızla Ahmed-i Rıdvân'ın hayatı hakkında önceden bilinenlere yeni bilgiler katmış bulunuyoruz. Şairin bilinmeyen eserlerini tanıtarak, edebiyat tarihimizde yıllardır çözüm bekleyen Rıdvân-Hayâtî karışıklığına da açıklık getirdiğimize inanıyoruz. Güçlü bir şair olmamakla birlikte, altı mesnevi ve hacimli bir divan bırakan Rıdvân'ın, Nizâmî'nin *Hamsesine* nazire olarak *Hamse* meydana getiren, kendisinden önceki ve kendi dönemindeki şairlerin etkilerini taşıyan bir şair olarak, edebiyat tarihimizdeki yerini alması gerekir. Onun *Divanının* ve mesnevilerinin XV. yüzyıl Türkçesi, atasözleri ve deyimler bakımından incelenmeye değer olduğunu da belirtmek isteriz.

²³⁶ Eser hakkında daha geniş bilgi için, bkz. Ünver, *Ahmed-i Rıdvân*, s. 229-257.

